

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»

До захисту

В.о. завідувача кафедри публічного управління
та державної служби
к.держ.упр., доц. Набока Л.В.

/Підпис/

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

281 Публічне управління та адміністрування

28 Публічне управління та адміністрування

Виконавець

здобувач 2 курсу, гр. ЗПУА- 4-23

Н.А. Соловйова

Науковий керівник

д.держ.упр., проф.

В.Г. Бульба

Харків – 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»	7
1.1 Особливості державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових в Україні	7
1.2 Зарубіжні моделі державної політики у сфері соціальної- психологічної адаптації учасників бойових дій	20
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	42
2.1 Сутність та основні елементи державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій	42
2.2 Реалізація програмно-проектного підходу до організації соціально- психологічної реабілітації учасників бойових дій	48
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ АДАПТАЦІЄЮ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ	53
3.1. Використання зарубіжного досвіду соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій	53
3.2 Напрямки модернізації процесу формування та реалізації державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні	59
ВИСНОВКИ	66
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція

ВВВ – Велика вітчизняна війна

ГО – громадська організація (об'єднання)

ДСВ – Друга світова війна

ЗУ – Закон України

ЗСУ – Збройні сили України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУ – Конституція України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

МСВ – Мінветеранів – Міністерство у справах ветеранів

МО – Міністерство оборони України

НАТО – Північно-атлантичний альянс або НАТО

ООС – операція об'єднаних сил

ПТРС – посттравматичний синдром (подібно до посттравматичний стресовий розлад)

СБУ – Служба безпеки України

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

УБД – учасник бойових дій

ВСТУП

Актуальність теми. Соціально-психологічна реабілітація військових, що брали участь у воєнних конфліктах і пошук ефективних шляхів її рішення займають одне з головних місць в соціальній політиці держави. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачає створення належних умов для підтримання здоров'я й активного довголіття; надання соціальних послуг та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і соціальних служб та підготовки відповідних спеціалістів; виконання цільових програм соціально-психологічного і правового захисту; надання пільг та соціальних гарантій в трудовій діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я учасників бойових дій(далі – УБД).

Масштаб цього явища у межах українського суспільства вимагає через призму науки державне управління дослідження державної політики, щодо позитивного вирішення соціально-психологічних проблем УБД, створення належних умов для надання соціальної, психологічної і медичної допомоги УБД та особливо тим, хто отримав бойові поранення і каліцтва, набувши особливих потреб.

Зважаючи на зростаючу важливість дієвішого супроводу діяльності військовослужбовців ЗСУ доцільно проаналізувати особливості державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД та визначити шляхи її модернізації.

Метою магістерської роботи є визначення та теоретико-методологічне обґрунтування і розроблення комплексного механізму формування та реалізації державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення відповідних завдань:

- здійснити аналіз системи соціально-психологічної реабілітації УБД;
- узагальнити зарубіжний досвід реалізації державної політики соціально-психологічної реабілітації УБД для виявлення можливостей імплементації його в Україні;
- розкрити принципи формування та реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД;
- обґрунтувати напрямків роботи щодо удосконалення механізмів формування та реалізації державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД.

Об'єкт дослідження – державна політика в сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій.

Предмет дослідження – формування та реалізація державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у дисертації використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: історичний (систематизовано основні дослідницькі підходи до державної політики соціально-психологічної адаптації УБД у вітчизняній та зарубіжній науці), логічний (розкрито сутність, основні концепції соціально-психологічної адаптації УБД як елементу національної безпеки), порівняння (зіставлено національні моделі реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД зарубіжних країн), аналіз (досліджено теоретико-методологічні засади становлення системи соціально-психологічної адаптації УБД держави), синтез (здійснено структурно-функціональний аналіз сутності державної політики соціально-психологічної адаптації УБД, дедукція (розкрито сутність, особливості та соціально-психологічної адаптації УБД), узагальнення (охарактеризовано механізми реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД),

моделювання (запропоновано удосконалену модель соціально-психологічної адаптації УБД), аналітичний (систематизовано нормативно-правове забезпечення соціально-психологічної адаптації УБД), аксіоматизації (розроблено пропозиції до довгострокової державної політики соціально-психологічної адаптації УБД), аналогії (запропоновано інституційно-оптимізаційні механізми соціально-психологічної адаптації УБД як елементу національної безпеки).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, розроблені автором в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані для вирішення актуальних завдань прикладного характеру, зокрема комплексний механізм формування та реалізації державної політики в системі соціально-психологічної адаптації УБД сприятиме ефективній реалізації соціальної функції держави, зростанню боєздатності ЗСУ та посиленню національної безпеки.

Наукові висновки і теоретичні положення роботи доведені до рівня конкретних пропозицій і практичних рекомендацій для використання в публічному управлінні.

Структура магістерської роботи. Робота має вступ, три розділи, висновки, перелік джерел посилання. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок. Перелік джерел посилання нараховує 75 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

1.1 Особливості державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових в Україні

За більш як 30 років незалежності Україна постійно декларує себе соціальною державою, а людина, її життя та гідність, недоторканість та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Саме «права й свободи людини, їх гарантії визначають зміст, спрямованість діяльності держави». З огляду на те, що основою державної політики повинна, відповідно до КУ, має бути людина, то це не може не враховуватись при формуванні сучасної моделі державної соціальної політики що до УБД, призначенням якої є створення найсприятливіших умов для їхньої самоактуалізації суспільства, що вважаємо неможливим без розвитку самої людини. Останнім часом законодавчі та виконавчі органи влади України, особливо в зв'язку з агресією РФ на Сході України та збільшення кількості УБД, інвалідів та полеглих у цій війні, посилили увагу до розвитку соціальної сфери та покращення соціального захисту населення. Це можна прослідкувати через прийняття відповідних законодавчих актів соціального спрямування, в незвичному рості інвестицій у людський капітал у т. ч. УБД, у частковому впровадженні адресних принципів підтримки різних соціальних груп тощо. Соціальні питання є ключовими для політичних сил, про що визнали практичні всі політичні партії у своїх передвиборних програмах до парламенту та місцевих рад.

Та все ж існує велика розбіжність між деклараціями і конституційними принципами становлення соціальної держави, з одного боку, та реальною практикою щодо діяльності органів державної влади по забезпеченню та реалізації соціальної політики – з іншого.

Для належного розгляду цього питання необхідно дослідити генезу становлення державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД в Україні як важливу складову соціальної функції держави.

Генеза розпочалась у добу незалежності України з прийняття ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», що був схвалений парламентом країни ще 20 грудня 1991 року, відповідно до КУ він визначає «основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі».

У загальних положеннях дефініція «соціальний захист військовослужбовців» визначена як специфічна діяльності (функція) держави, яка спрямована на формування та закріплення цілісної системи правових та соціальних гарантій, які мають забезпечувати реалізацію встановлених КУ прав і свобод, задоволення духовних і матеріальних потреб військовослужбовців відповідно до особливостей їхньої службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримки соціальної стабільності та безпеки у військовому середовищі. Це право актуалізується тоді, коли відбувається повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, втрати годувальника, а також в інших випадках, що передбачені ЗУ. Він перш за все, встановлював відповідні гарантії правового та соціального захисту військових та членів їх сімей (ст. 1). УБД користуються усіма правами і свободами людини та

громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в КУ та ЗУ, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом країни, військовослужбовці отримують право на визначені законом пільги, гарантії та компенсації. Закон забороняє обмежувати права військовослужбовців України і сфера його дії поширювалася на:

- військовослужбовців ЗСУ, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, які проходять військову службу на території України, інших утворених відповідно до ЗУ військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення та військовослужбовців, які виконують військовий обов'язок за межами України, у т. ч. членів їх сімей;

- військовослужбовців, які отримали інвалідність через захворювання, пов'язаного з військовою службою, або яке пов'язане з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військових, які загинули, померли чи пропали безвісти;

- військовозобов'язаних та резервістів, що призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, у т. ч. членів їх сімей.

Наступний ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [60] визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них був схвалений ВРУ 22 жовтня 1993 року. Цей закон спрямований на захист ветеранів війни шляхом:

- організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки спеціалістів для цієї роботи;

- створення належних умов для підтримки здоров'я та активного довголіття ветеранів, УБД;

- виконання державних, регіональних та місцевих цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни - УБД;

- надання належних пільг, соціальних гарантій та переваг у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки, фаху і з урахуванням стану здоров'я.

Законодавчу базу державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД складають й міжнародні угоди. Серед них варто виокремити:

- Міжнародна Угода про взаємне визнання прав на пільговий проїзд для інвалідів та учасників Великої Вітчизняної війни, а також осіб, прирівняних до них від 12.03.1994 року;

- Угода про державну соціальну допомогу членам сімей військовослужбовців, загиблих в Афганістані та інших державах в яких велись бойові дії від 24.09.1994 року;

- Міжнародна Угода про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та інвалідів ВВВ, учасників бойових дій на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців від 15.04.1994 року.

Більш конкретизуємо направленість цих міжнародних Угод. Дія Міжнародної Угоди про взаємне визнання прав на пільговий проїзд для інвалідів та учасників ДСВ, а також осіб, прирівняних до них від 12.03.1994 року поширюється на інвалідів та учасників ДСВ, а також осіб, прирівняних до них, для яких встановлені пільги на проїзд на відповідних видах транспорту, згідно з додатками Угоди.

Інвалідам ДСВ (у Законі - ВВВ) I та II груп та особам, прирівняним до них, відповідно до Угоди, надається право безкоштовного проїзду залізницею чи на суднах транзитних та місцевих ліній річкового флоту територіями держав-учасниць цієї Угоди один раз на рік (туди та назад) та з 50% знижкою повітряним, водним чи міжміським автомобільним транспортом. Героям СРСР та особам, які нагороджені орденом Слави трьох ступенів, надається право безоплатного проїзду один раз на рік (туди та

назад) на зазначених видах транспорту. Інвалідам ВВВ III групи та особам, прирівняним до них, надається 50-відсоткова знижка з вартості проїзду один раз на рік (туди і назад) залізницею, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом. Також, зберігаються сезонні пільги (з 1 жовтня до 15 травня) на сплату проїзду повітряним, водним, залізничним та міжміським автомобільним транспортом інвалідам ВВВ та особам, прирівняним до них. Особам, які супроводжують в поїздках інвалідів ВВВ I групи та осіб, прирівняних до них, надається 50-відсоткова знижка вартості проїзду залізничним, водним, повітряним та міжміським автомобільним транспортом.

Дія Угоди про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників та інвалідів ВВВ, УБД на території інших держав, сімей загиблих військовослужбовців від 26.04.1996 року поширюється на інвалідів і учасників громадянської та ВВВ, УБД на території інших держав, родини загиблих військовослужбовців та на інші категорії осіб, яким надані пільги законодавством колишнього СРСР згідно з додатком Угоди.

Категорії осіб, зазначених в статті 1 цієї Угоди, незалежно від того, на території якої із держави вони проживають, користуються пільгами і гарантіями, передбаченими національним законодавством країн цієї Угодою. Пільги в державах Угоди не можуть бути нижче ніж передбачено нею.

Особи, зазначені в ст. 1 цієї Угоди, які тимчасово перебувають на території держав, що підписали Угоду, мають такі пільги та гарантії:

- безкоштовне одержання швидкої та невідкладної медичної допомоги до повного одужання або, як мінімум, до часу, коли транспортування хворого до місця проживання безпечно для його здоров'я і життя.

- безкоштовне або з 50% знижкою отримання ліків за рецептами лікарів поліклініки держави, перебування при амбулаторному (поліклінічному) лікуванні, якщо зазначені категорії осіб мають пільги з лікарського забезпечення.

- пільгове обслуговування підприємствами й організаціями служби побуту, торгівлі, суспільного харчування, житлово-комунального господарства, транспорту, надання пільг при відвідуванні культурно-просвітніх установ у порядку, передбаченому Стороною перебування, якщо зазначені категорії осіб мають ці пільги відповідно Угоди.

Надання статусу УБД регулюється рядом Постанов КМУ та галузевих міністерств. До цього переліку варто віднести:

- Про порядок видачі посвідчень і нагрудних знаків ветеранів війни від 12.05.1994 № 302;

- Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру учасників антитерористичної операції від 06.02.2015 (наказ Мінсоцполітики); [50]

- Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу УБД осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення від 18.05.2018 3413; [55]

- Про затвердження Положення про міжвідомчу комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера і деяких інших категорій осіб відповідно до ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 10.11.2014 № 867; (наказ мінсоцполітики);

- Про затвердження Положення про комісії МОУ з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та Інструкції про порядок видачі в МОУ посвідчень учасника бойових дій, нагрудних знаків «Ветеран війни – УБД» та листів талонів на право одержання проїзних квитків з 50% знижкою їх вартості від 7.05.2025 №200;

- Про утворення комісії Головного управління Національної гвардії України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та затвердження Положення про неї. Наказ МВС. Від 22.05.2015 №590 та інші галузеві накази що до з питань розгляду матеріалів про визнання УБД.

Є наказ ЦУ СБУ Про затвердження Положення про комісію з питань розгляду матеріалів про надання та позбавлення статусу УБД у Службі безпеки України від 10.01.2018 № 30. Загалом позбавляє статусу УБД комісія МО або міжвідомча комісія у разі:

- наявності обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, за вчинення особою умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період участі в АТО чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ на Сході України;

- виявлення факту подання недостовірної інформації про участь в АТО чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ на Сході України, у забезпеченні їх проведення або подання недостовірних даних про особу;

- подання особою заяви про позбавлення її статусу УБД.

Рішення про позбавлення статусу УБД приймають ті комісії, які його надавали, або їх правонаступники. Підставою для позбавлення комісією або міжвідомчою комісією статусу УБД осіб є:

- копія обвинувального вироку суду, який набрав законної сили, за вчинення особою умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період участі в АТО чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ в Донецькій та Луганській областях, що надійшов від органів прокуратури, органів або установ виконання покарань, а також від інших осіб, установ або органів у випадках, передбачених законом;

- документи державних органів, військових частин (органів, підрозділів) або підприємств, установ та організацій, матеріали службових перевірок та інші документи, що встановлюють факт подання недостовірної інформації про участь особи в АТО чи здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ в Донецькій та Луганській областях, у забезпеченні їх проведення або подання недостовірних даних про неї, надіслані ними на розгляд комісії або міжвідомчої комісії для прийняття відповідного рішення;

- заява особи про позбавлення її статусу УБД із зазначенням причини, надіслана нею на розгляд комісії або міжвідомчої комісії.

Міжвідомча комісія в місячний строк із дня надходження документів приймає рішення про позбавлення статусу УБД. Велика увага держави направлена на інвалідів - УБД, що регулюється теж чинним законодавством. Є відповідні Постанови КМУ та міністерств і відомств Уряду. До них належать :

- Наказ міністра ЗСУ «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» від 14.08.2008 № 402; [49]

- Питання медико-соціальної експертизи (Постанова КМУ від 3 грудня 2009 р. № 1317);

- Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення (Постанова КМУ від 8 вересня 2015 р. № 685);

- Деякі питання встановлення зв'язку інвалідності з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я (Постанова КМУ від 25 квітня 2018 р. № 306) [20] та інші подібні галузеві постанови (МВС, СБУ, тощо).

Постанови КМУ що до встановлення статусу учасника війни:

- Про комісії для розгляду питань, пов'язаних із встановленням статусу учасника війни, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 26 квітня 1996 р. № 458; [60]

- Питання надання статусу учасника війни деяким особам від 23 вересня 2015 р. № 739.

Постанови КМУ що до надання пільг:

- Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі АТО, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, бойових дій та збройного конфлікту (від 19 серпня 2015 р. № 604); [19]

- Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей (від 29 квітня 2016 р. № 336). [23]

Що до безпосередньо соціально-психологічної адаптації (реабілітації) УБД в Україні перші рішення Уряду були лише у 2015 році фактично вже через рік після початку «гібридної війни», розв'язаної РФ:

- Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО (Розпорядження КМУ від 31 березня 2015 р. № 359-р.); [47]

- Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості проїзду постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, до суб'єктів надання послуг для проходження психологічної реабілітації та назад (Постанова КМУ від 23 серпня 2016 року № 528); [53]

- Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (Розпорядження КМУ від 27.12.2017 року № 1018-р.); [61]

- Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників АТО та постраждалих учасників Революції Гідності (Постанова КМУ від 12.07.2017 №497);[52]

- Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників АТО та постраждалих учасників Революції Гідності (Постанова КМУ від 27.12.2017 №1057) [56].

Важлива для соціально-психологічної адаптації УБД документом є Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року». Її метою є реалізація заходів з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року, «спрямованих на проведення чіткого та прозорого адміністрування їх потреб, з урахуванням особливостей чоловіків та жінок, підвищення рівня самоусвідомлення ними участі у відповідних процесах реадaptaції до цивільного життя, посилення їх соціального захисту, підтримку належного психічного стану, вирішення невідкладних питань надання послуг із реабілітації та реадaptaції (відповідно до потреб), а також на підвищення ефективності взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади,

органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і міжнародних організацій із зазначених питань».

Значну увагу ВРУ та КМУ приділено санаторно-курортному лікуванню. Вважається, що цей напрямок з одним з найдієвіших у справі соціально-психологічної адаптації УБД. Є відповідні урядові постанови, накази та розпорядження, у т. ч. профільних міністерств. Серед них:

- Угода між Міністерством соціальної політики України та Міністерством оборони Республіки Болгарія в межах проекту Трестового фонду НАТО у сфері медичної реабілітації в Україні від 9.08.2017 року;

- «Про затвердження Імплементативної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації»;

- «Про затвердження «Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності та учасників АТО санаторно-курортним лікуванням»;

- Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у ЗСУ. Наказ МОУ від 04.11.2016 № 591. Але в ній відсутнє визначення ПТРС, «бойова травма» та інших термінів пов'язаних з наслідками бойових дій в УБД.

Законодавча база є досить велика і розгалужена, але велика і не досконала та забюрократизована. Її варто більш модернізувати і кодифікувати. Загалом на сайті МСВ як нормативно правова база діяльності було зазначено десятки законів, сотні різних постанов, наказів КМУ та галузевих міністерств, але бійці добровольчих батальйонів не враховані у жодній із зазначених баз.

Відповідно до Постанов КМУ УБД та члени їхніх сімей мають певні пільги по навчанню – «Про надання державної цільової підтримки деяким

категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» [58].

Ця Постанова обумовлює сам механізм надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних, комунальних закладах освіти, а саме:

- особам, визнаним УБД, особами з інвалідністю внаслідок війни, постраждалими учасниками Революції Гідності;
- дітям осіб, визнаних УБД, особами з інвалідністю внаслідок війни, постраждалими учасниками Революції Гідності;
- дітям, один з батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, бойових дій чи збройних конфліктів або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, бойових дій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного в період участі в АТО, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях;
- дітям осіб, які загинули або померли внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у Революції Гідності, а також дітям осіб, яким посмертно присвоєно звання Герой України за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народові, виявлені під час Революції Гідності;
- дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи; дітям, які проживають у населених пунктах на лінії зіткнення.

Дія цього Порядку та умов поширюється на осіб, які віднесені до зазначених категорій, але до закінчення такими особами закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років.

Особа, яка здобула вищу освіту за державним (регіональним) замовленням у державному (комунальному) закладі фахової передвищої та вищої освіти, і яка за станом здоров'я втратила можливість виконувати службові чи посадові обов'язки за отриманою раніше кваліфікацією, що підтверджується висновком медико-соціальної експертної комісії, має право повторного навчання у закладі фахової передвищої та вищої освіти на умовах державної цільової підтримки. Державна цільова підтримка надається у вигляді:

- повної оплати навчання за рахунок коштів загального фонду державного або місцевих бюджетів у разі зарахування вступників на навчання за державним (регіональним) замовленням;

- часткової оплати за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів шляхом надання особам, зарахованим на навчання за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб, пільгових довгострокових кредитів для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

- першочергового переведення здобувачів освіти, зарахованих відповідно до умов та правил прийому на навчання на підставі угод, укладених з фізичною або юридичною особою, на навчання на місцях державного (регіонального) замовлення у державних або комунальних закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, що одержані за рахунок перерозподілу закладом професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти або відповідним державним замовником наявних обсягів державного (регіонального) замовлення;

- соціальної стипендії - для осіб, які навчаються за державним або регіональним замовленням за денною формою навчання, згідно з Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати соціальних стипендій студентам (курсантам) вищих навчальних закладів, затвердженим Постановою КМУ від 28 грудня 2016 р. № 1045;

- безоплатного забезпечення підручниками та безоплатного доступу до Інтернету, систем баз даних у державних та комунальних закладах освіти;

- безоплатного проживання в учнівських та студентських гуртожитках або проживання у студентських гуртожитках з пільговою оплатою - для осіб, які навчаються за денною формою навчання.

Особам, які навчаються за денною формою навчання, державна цільова підтримка на проживання в учнівських та студентських гуртожитках надається у вигляді безоплатного проживання.

1.2 Зарубіжні моделі державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій

Російська агресія проти України породила новітні соціальні проблеми, що виникли після повернення українських військових та добровольців, службовців правоохоронних органів після бойових дій і які потребують від держави соціальної допомоги та соціально-психологічної адаптації до нових умов мирного життя, а часто і соціальної реабілітації. На думку науковця - учасника АТО Ворони П.В. «будь-яка людина, яка повернулася із зони збройного конфлікту, як правило має психологічно тяжкі, небажані спогади про війну... Ці спогади й емоції можуть бути настільки реалістичними, що людині здається, ніби вони знову в зоні військових дій» [12] У багатьох з них може бути посттравматичний стан із якого одному без сторонньої допомоги вийти досить важко. І тут було б добре щоб уряд надавав допомогу через механізми державної політики у сфері соціальної адаптації та захисту

учасників бойових дій, стимулюючи волонтерський та ветеранський рух [14]. Для уникнення ситуацій, коли виникатимуть критичні проблеми з соціальною адаптацією учасників бойових дій необхідно дослідити і використовувати в практиці публічного управління зарубіжний досвід такої допомоги УБД.

Наукові розробки щодо модернізації моделі державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації та соціального захисту УБД є актуальними, але більше сконцентровані у сфері надання психологічної підтримки та соціального захисту. Зазначаємо, що досліджень у сфері державної політики щодо соціальної адаптації та реабілітації УБД недостатньо і потребують актуалізації в українському суспільстві елементи зарубіжних моделей такої допомоги, особливо через ветеранські організації.

Кожна з країн розвиненої демократії належним чином піклується про свої збройні сили і особливо військовиків, що пройшли горнило збройних конфліктів, адже вони мають цінний військовий досвід, якого потребує країна і в той же час самі потребують соціально-психологічної адаптації та реабілітації суспільством. Як правило така опіка держави здійснюється через державні соціальні та гуманітарні програми [14]. Сьогодні у США налічується близько 27 млн колишніх військовослужбовців і 46 млн членів їх сімей, які в тій чи іншій мірі мають право на отримання пільг. Відповідно до законодавства країни до числа основних пільг для ветеранів ЗС США, належать: виплати допомоги за інвалідністю; програми професійної реабілітації, надання допомоги в отриманні освіти, психотерапевтичної допомоги ветеранам війни та допомоги у працевлаштуванні; виплати допомоги з безробіття; здійснюване на пільгових умовах медичне обслуговування; страхування життя; надання позичок на будівництво житла; організація похорону та інші послуги.

Окрім цього, військові пенсіонери та члени їх сімей мають у своєму розпорядженні право безкоштовного перельоту на рейсах Міністерства

оборони як на території США, так і за її межами за умови наявності вільних місць. Військові пенсіонери та члени їх сімей також мають право безкоштовного використання соціальної інфраструктури військових баз: військових готелів та кемпінгів, пільгових магазинів, центрів підтримки сім'ї та дитячих центрів, спортивних комплексів і полів для гольфу. Для використання більшості пільг достатньо пред'явлення спеціальної «ідентифікаційної карти військового пенсіонера». Відповідно до американського законодавства військові пенсіонери мають також істотні податкові пільги. Всі виплати, які одержуються пенсіонерами від Міністерства у справах ветеранів, звільнюються від сплати прибуткового податку. До цих виплат відносяться допомога для отримання освіти, підвищення кваліфікації, гранти, продовольчі виплати та пенсії по інвалідності. Окрім того, за винятком дев'яти штатів, де відсутній регіональний прибутковий податок, 14 штатів повністю звільняють військових пенсіонерів від податків і ще 26 надають звільнення від податків тим, хто отримує військові пенсії по інвалідності.

В цілому організація пенсійного забезпечення громадян Сполучених Штатів Америки, звільнених з дійсної військової служби, сприяє високій привабливості і перспективності служби у національних збройних силах і збереженню в них найбільш підготовлених фахівців, а також сприятливо впливає на морально-психологічний стан особового складу. Дослідження досвіду роботи з учасниками бойових дій у США та роботи багатьох українських волонтерів, надає нам право стверджувати, що найкраще іде процес соціально-психологічної реабілітації та повернення до мирного життя у громадських структурах УБД, тоді коли вони збираються разом. Одним з напрямів такої роботи є проведення різного роду масових заходів, що привертають увагу до проблем ветеранів або заходи по їх вшануванню. Останнім часом набирають популярності ветеранські ігри (спортивні змагання), до яких залучають як інвалідів (що демонструють унікальну силу

духу - характеру, що надзвичайно повчально для молоді) так і просто ветеранів війни на сході України, створюючи умови відволіктись від трагічних та болісних спогадів. У офісах громадських організацій, ветерани часто створюють умови для змістовного відпочинку – свого роду ветеранські клуби, там де є можливість пограти в різні ігри, взяти цікаві книги, попиту чайкаву і головне поспілкуватись з бойовими побратимами, що гарно розуміють їхній стан, що дає можливість зняти стрес, минаючи психотерапевта. Тим паче рівень вітчизняної психіатрії у питаннях реабілітації учасників війни на сході залишається досить мало-кваліфікованим, більше надають допомогу волонтерські організації, що проводять цю справу [14].

США створили розгалужену систему адаптації ветеранів, на яку виділяється більше 60 млрд дол. щорічно. За кілька років США зуміли побудувати дієву систему реабілітації ветеранів. У лютому 2013 року в окрузі Ерат штату Техас більше 30 тис. людей прийшли прощатися з національним героєм Америки, військовим снайпером Крісом Кайлом. Він брав участь у військовій операції в Іраку і став найрезультативнішим стрільцем за всю історію армії США. На його рахунку більше 150 підтверджених вбивств. За голову Кайла в Іраку була призначена нагорода в розмірі 20 тис. дол. Але загинув він через 4 роки після демобілізації. Снайпера застрелив інший ветеран Афганістану, якого Кайл намагався тренувати на замовлення приватної організації, щоб розвіяти його депресію. Досі незрозуміло, що стало приводом для вбивства. За словами лікарів, Едді Рут, який його застрелив, страждав від посттравматичного стресового розладу (ПТСР) після поранення і бойових дій. Будь-яка подія могло спровокувати його на агресію. Кайл став національним героєм: фільм про його долю, що вийшов на екрани в кінці 2014 року зібрав в прокаті понад 300 млн дол. і номінований на шість премій Американської кіно академії [12].

Як вдалий зарубіжний досвід, можна навести дії Міністерства ветеранів США щодо Дня Пам'яті, який проходить щорічно в останній понеділок травня. Він присвячений пам'яті військовослужбовців США, котрі полягли у всіх війнах і збройних конфліктах, в яких США коли-небудь брали участь. У цей день американці відвідують кладовища і вшановують своїх громадян на військових меморіалах; у цей час прапор США приспущено до полудня за місцевим часом. Більшість американців вважають День Пам'яті фактичним початком літа і традиційно він супроводжується сімейними заходами, пікніками і спортивними подіями [13].

Окрім того, пенсійне забезпечення громадян США, звільнених з дійсної військової служби є складовою державної системи соціального захисту військовослужбовців і одним з головних елементів їх матеріального стимулювання та соціальної реабілітації. «Американська система пенсійного забезпечення військових є комплексною системою і включає власне військову пенсію, пенсію за програмою федерального соціального страхування та особисті відрахування військових на персоналізовані пенсійні рахунки. За оцінками експертів міністерства праці США, завдяки такій схемі пенсійного забезпечення військовослужбовці в даний час являють собою найбільш соціально захищену професійну групу населення в країні. Військові пенсіонери та члени їх сімей мають право безкоштовного використання соціальної інфраструктури військових баз: військових готелів та кемпінгів, пільгових магазинів, центрів підтримки сім'ї та дитячих центрів, спортивних комплексів і полів для гольфу. Для використання пільг достатньо пред'явлення спеціальної «ідентифікаційної карти військового пенсіонера». Відповідно до американського законодавства військові пенсіонери мають також істотні податкові пільги. Всі виплати, які одержуються пенсіонерами від Міністерства ветеранів, звільняються від сплати прибуткового податку» [13]. До цього виду виплат відносять допомогу для отримання освіти, для підвищення кваліфікації, різні гранти, спеціальні продовольчі виплати та

державні пенсії по інвалідності. Всі вище наведені заходи та дії США щодо соціальної підтримки ветеранів - УБД сприяють їх соціально-психологічній адаптації у мирне суспільство.

Дуже доречно, що й український кінематограф вже розпочав знімати й випускати в прокат високомистецькі й патріотичні фільми про захисників України, як приклад фільми «Кіборги» відомого режисера Ахтема Сеїтаблаєва про героїчну оборону Донецького аеропорту, «На лінії життя», «Доброволець» та інші. У бюджеті США на 2015 рік на ветеранів було закладено 68,3 млрд. Більша частина грошей використано на медичне та психологічне відновлення людей, які пережили війну. Хоча в Асоціації ветеранів США вважають, що держава могла б робити більше, так як сучасні солдати страждають сильніше, ніж їх колеги, які пройшли війни в Кореї або В'єтнамі. За даними асоціації, людина, яка побувала в Іраку, з часом починає скаржитися на 10-14 хвороб, тоді як ті, що пережили В'єтнам зверталися до лікарів лише з чотирма проблемами. Крім того, економіка США не здатна була забезпечити роботою відразу всіх, що повернулися з армії. А за даними міністерства оборони США, тільки 57% людей, які пройшли через військові дії, можуть далі нормально продовжувати службу. І справа тут не лише у фізичних пораненнях - більшість з них не готові до нової війни психологічно. Але і до мирного життя їх дуже складно адаптувати.

Зараз Америка поступово намагається згладити протиріччя колишніх солдатів з звичайним життям. На думку професора Меттью Фрідмана з Національного центру по боротьбі з посттравматичним синдромом та ПТРС, ветерани – абсолютно нормальні люди, які ще можуть принести користь економіці країни, але тільки якщо їм дати роботу і соціалізувати, а не висловлювати лише співчуття. У США для ветеранів закладена мережа з 150 госпіталів і 600 клінік по всій країні. При цьому уряд не бере добровільні внески для лікування поранених солдатів, хоча громадські організації і

збирали пожертви, адже військові воювали за країну і вона має їх забезпечувати всім необхідним і повернути до мирного життя. Багатьох американських військових, які повернулися з Афганістану і Іраку рятує від ПТСР не допомога держави, а групи самопомоги ветеранів війни які створюються у США і вони свого роду психотерапевтичними групами, побудована за таким же принципом, що і група «Анонімні алкоголіки». Там не потрібні професійні психотерапевти. Там - люди, що пройшли через схожий страшний досвід війни, збираються разом і діляться один з одним своїм болем, досвідом, надією. Вони розуміють один одного з півслова, що допомагає і діє, часто може вберегти від самогубств, насильства, алкоголю і наркотиків. Такі групи не вимагають великих фінансових витрат. Українська держава нині стоїть перед важким завданням - провести соціально-психологічну адаптацію і одночасно реабілітацію тих, що повернувся з бойових дій і одночасно використати цей «золотий фонд» для посилення боєздатності ЗСУ та провести масовий похід у освіту з метою посилення а можливо й відновлення пресу й засад національнопатріотичного виховання у загальноосвітній та вищій школі. Тут важливо знову не шукати в черговий раз щось «унікально своє» («заново винаходити велосипед»), а вивчити і плідно використовувати зарубіжний досвід соціальнопсихологічної адаптації й реабілітації УБД, щоб потім не потерпати від наслідків не вирішення цієї проблеми.

Заслуговує на увагу «Методика дзеркальної терапії», що була запропонована ще у 1995 році професором кафедри психології Каліфорнійського університету в Сан-Дієго (США) Рамачандраном і отримала назву «Дзеркальний здоровий зворотній зв'язок» [74]. Вона особливо актуальна у зв'язку з подіями на Сході України і збільшенням кількості військових з ампутованими кінцівками. Методика успішно застосовується для лікування пацієнтів, яких турбують фантомні болі після перенесено ампутації кінцівки. Фантомна біль – пекуче болісне відчуття в

ампутованій кінцівці, що виникає у пов'язаній з нею дієздатній ділянці мозку. Принцип методики полягає у наступному. Для роботи необхідне дзеркало достатньо великого розміру, яке розташовують так, щоб було у ньому видно здорову кінцівку. Пацієнт рухає кінцівкою і дивиться виключно на її відображення. Мозок починає сприймати відображену кінцівку як реально існуючу ампутовану. Це призводить до активізації відповідних моторних ділянок кори головного мозку. Такі щоденні сеанси протягом тижнів значно послаблюють фантомний біль.

Дуже суттєвим є поєднання методу дзеркальної терапії із методами релаксації, що робить ефект позбавлення від фантомного болю більш прискореним та стійкішим. До методів релаксації, які використовувалися психологами та були позитивно сприйняті пораненими військовими, можна віднести метод аутогенного тренування І. Г. Шульца, техніку контролю дихання та техніку «Безпечне місце», яка є аналогом техніки італійського психоаналітика Р. Асаджолі «Притулок» («Схронок») (АТ) [28].

Саме методи глибокої релаксації дозволяють знизити симптоми гострого стресового розладу та симптоми ПТСР, а також допомагають пережити стадії втрати (у даному випадку втрати кінцівки). З досвіду роботи психологів Кризової психологічної служби можна також констатувати ефективність групової роботи в палатах травматологічного відділення Військово-медичного клінічного центру Західного регіону, зокрема із залученням у такі групи бійців з втраченими кінцівками, що дозволяло їм повертатись до мирного життя минаючи або відновлюючись після наслідків ПТСР. Перспективою у роботі з бійцями з втраченими кінцівками є моніторинг їхнього психологічного стану, зокрема самопочуття щодо повного зникнення фантомних болей, а також подальшої соціальної адаптації у суспільстві.

У залежності від обставин економічного й соціального характеру інфляційних процесів та інших чинників які можуть вплинути на загальний

рівень соціального захисту військових у провідних демократичних, розвинених країнах світу проводиться постійне корегування відповідних норм законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців. І такі дії дозволяють не допускати зниження обсягу соціальних норм військовослужбовців та забезпечують додержання високого позитивного іміджу збройних сил, держави в цілому. На думку ряду авторів деякі правові норми соціального захисту військовослужбовців провідних країн-членів НАТО можуть бути запозичені для власного законодавства відповідного спрямування в Україні. Ці законодавчі новації нададуть можливість удосконалити рівень соціального захисту військовослужбовців ЗСУ та сприяти загальному підвищенню престижу військової служби серед громадян нашої держави.

Можна стверджувати, що в практиці соціальної реабілітації, звільнених в запас військовослужбовців зарубіжних країн є загальні принципи і механізми реалізації. Разом з тим, в кожній окремій країні існують специфічні особливості їх втілення в життя, що вимагає більш детального розгляду.

Перш за все, звернемося до розгляду заявленої проблематики в практиці США, де Конгрес і Адміністрація Президента приділяють першорядне значення питанням соціального захисту військовослужбовців та ветеранів збройних сил. Слід зазначити, що законодавством США визначено, що американські громадяни, які прослужили на дійсній військовій службі 180 і більше днів, і звільнені не через негідну поведінку, підпадають під категорію «ветеран» і отримують право на користування визначеними пільгами. До складу базових пільг, передбачених американським законодавством для ветеранів збройних сил, прийнято включати такі, як: виплата допомоги по інвалідності, надання допомоги у професійній і психотерапевтичній реабілітації, надання допомоги в отриманні освіти і

працевлаштуванні, в разі необхідності, виплата допомоги по безробіттю та надання позик, а також деякі інші послуги.

Звернемо увагу, що зміст соціального захисту та адаптації включає в себе комплекс спеціально розроблених програм по забезпеченню соціально-побутових потреб військовослужбовців, звільнених в запас, їх пенсійному та житлового забезпечення, організації та проведення дозвілля, надання необхідної допомоги членам їх сімей, а також психологічної та професійної адаптації.

У структурі американських органів виконавчої влади проблемами соціального захисту та соціальної адаптації військовослужбовців як діючих, так і перебувають у запасі, займається:

- Міністерство оборони, яке відповідно до чинного законодавства, щорічно подає Президенту доповідь про заходи щодо поліпшення соціального захисту і результатах, отриманих в ході порівняння рівня грошового забезпечення військовослужбовців зі ставками заробітної плати цивільних службовців з відповідними рекомендаціями щодо перегляду основних видів допомоги.

- Міністерство у справах ветеранів, яке відає справами по призначенню пільг, призначення допомоги та пенсій, захист прав колишніх військових, УБД, ветеранів, які перебувають на дійсній військовій службі, а також іншими проблемами соціального захисту військовослужбовців збройних сил поза рамками відповідних спеціалізованих служб Міністерства оборони.

В Сенаті США соціальним захистом військовослужбовців займаються комітет з питань збройних сил і комітет у справах ветеранів, який включає в себе відділи, які вирішують питання компенсацій, пенсій і страхування, питання освіти і перекваліфікації, професійної підготовки і занятості, а також соціальних гарантій і захисту здоров'я військовослужбовців, звільнених в запас, та членів їх сімей.

Окремі питання соціального захисту американських військових вирішує Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення. Поряд з державними структурами, проблемами соціальної захисту і соціальної адаптації ветеранів збройних сил США активно займаються численні громадські організації, асоціації та фонди, в число яких входять: «Національна асоціація вдів військовослужбовців», «Асоціації офіцерів у відставці», асоціація «Паралізовані ветерани Америки», організація «Ветерани зарубіжних воєн Сполучених Штатів» та інші. У коло завдань, що вирішуються цими організаціями, входить захист прав військовослужбовців, звільнених у запас, та членів їх сімей.

Слід зауважити, що державним органам США ставиться в зобов'язання здійснювати соціальний захист і соціальну адаптацію військовослужбовців, як під час проходження служби, так і після їх звільнення із збройних сил. Відповідно до американського законодавства, військовослужбовці, звільнені в запас, користуються перевагою при найманні на державну службу, де пріоритетом при прийомі на роботу в урядові організації користуються учасники бойових дій, а також ті, хто має урядові нагороди або отримали інвалідність за час несення служби.

Разом з тим військовим законодавством США визначено порядок першочергового працевлаштування УБД та членів сімей військовослужбовців, звільнених в запас, де термін надання роботи не повинен перевищувати 6 місяців. Крім того, у даного контингенту є перевага при отриманні роботи з неповним робочим днем, за сумісництвом або сезонної роботи, чому сприяє діяльність більше 65 спеціалізованих центрів з працевлаштування.

Слід зауважити, що вжиті Конгресом США додаткові заходи соціального захисту щодо ветеранів передбачають такі заходи, як:

- виплату одноразової грошової допомоги по звільненню в запас, в розмірі від 30 до 100 тис. доларів в залежності від звання і вислуги років;

- безкоштовне проживання ветеранів та їх сімей в державних житлових будинках протягом 6 місяців, з подальшою оплатою переїзду в будь-яке американське місто за вибором;

- безкоштовне медичне обслуговування даної категорії осіб на термін до 120 днів, а також безкоштовне лікування протягом 1 року захворювань, придбаних під час несення військової служби;

- виплату допомоги по безробіттю протягом 26 тижнів;

- збереження за ветеранами права купувати у військових магазинах товари.

Зацікавленість представляють програми, що забезпечують безболісність звільнення із збройних сил, розроблені в 1992 в США, а саме: «спеціальну винагороду при звільненні» і «Заохочувальні виплати при добровільному звільненні», поширені на ветеранів окремих недефіцитних спеціальностей, які мають вислугу від 6 до 20 років, і які звільнилися з збройних сил на добровільній основі. При цьому кожен мав право самостійно вирішувати, в якій з програм він братиме участь, в залежності від запропонованих нею заходів соціального захисту. Так першою програмою передбачена одноразова грошова виплата в розмірі 15% основного річного доходу з урахуванням множення на кількість прослужених років. Друга програма пропонує щорічні платежі в розмірі 2,5% річної суми доходу, помноженого на кількість прослужених років, а грошові виплати здійснюються на протязі подвоєного терміну прослужених років, де в разі смерті одержувача плати провадяться його вдові.

Схожі системи соціального захисту та соціальної адаптації військових, звільнених в запас, і за своєю суттю спрямовані на формування сприятливих передумов для успішного пристосування до нових умов цивільного середовища (в цивільному житті), функціонують і в інших зарубіжних державах.

У ФРН нормативно-правове регулювання соціального захисту та соціальної адаптації даної категорії громадян здійснюється на базі:

- Конституції ФРН;
- ФЗ «Про військовий обов'язок» (1986 р.);
- ФЗ «Про правове становище військовослужбовців бундесверу» (1975 р.);
- ФЗ «Про статус військовослужбовця»;
- ФЗ «Про оплату державних службовців»;
- федеральної програми «Загальнодержавна діяльність».

Ґрунтуючись на аналізі даних актів, можна стверджувати, що держава Німеччина в повній мірі усвідомлює і бере на себе обов'язок соціального захисту і соціальної адаптації військовослужбовців, членів їх сімей та військових пенсіонерів. Зокрема, рішення, що входять в дану область питань:

- відноситься до безпосередньої компетенції МО ФРН, до складу центрального апарату якого, поряд з правовим, бюджетним й іншими відділами, входять соціальні відділи, які виконують функції соціального і правового захисту військовослужбовців;

- частиною питань соціального захисту та соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, відповідно до виділеного функціоналом, також займаються Міністерство праці та соціальних відносин, Міністерство у справах сім'ї та людей похилого віку, МОЗ.

Слід враховувати той факт, що питаннями соціального захисту та соціальної адаптації даної категорії громадян в ФРН займаються і громадські організації, зокрема, Союз військовослужбовців бундесверу, діяльність якого спрямована на відстоювання духовних, соціальних і професійних інтересів його членів.

У свою чергу пенсійне забезпечення німецьких військовослужбовців регулюється відповідним ФЗ «Про пенсії державних службовців», розмір якого залежить від раніше займаної посади і вислуги років. уточнюючи дане

становище, необхідно відзначити, що право на пенсію в розмірі 35% грошового забезпечення офіцер бундесверу отримує після 10 років служби, тоді як максимальний розмір пенсії в 75% досягається після 35 років несення служби. Інтерес представляє положення закону, що встановлює грошове забезпечення військових бундесверу при звільненні - окремо для професіоналів, військових, що проходять службу за контрактом, і по військовому призову.

Грошова компенсація в залежності від вислуги років виплачується за той проміжок часу, протягом якого звільнений в запас військовослужбовець може залишатися без роботи, і становить від 6 до 36 місяців. згідно законодавства ФРН сума грошової компенсації визначається з урахуванням зонально територіальних надбавок і здійснюється в розмірі 75% останнього місячного окладу, тоді як сума одноразової матеріальної допомоги військовослужбовцям, звільненим у запас, визначається в залежності від терміну служби без обкладання її податком.

Важливим є факт - звільнення в запас за власним бажанням військовослужбовця не дає йому права на пенсійне забезпечення, за винятком випадків звільнення через хворобу при вислугі від десяти років. У разі наявності стажу військової служби менш десяти років, можливо призначення пенсійного забезпечення лише в разі, якщо хвороба військовослужбовця викликана в результаті здійснення професійних обов'язків, що прирівнює розмір пенсії до такої ж, що і при звільненні за віком. У свою чергу професіоналам може бути призначено пенсійне забезпечення по інвалідності, при її настанні внаслідок нещасного випадку, пов'язаного з виконанням службових обов'язків. Крім пенсії, військові, які звільнені по досягненню граничного віку, мають право на одноразову допомогу, тоді як військовослужбовець-професіонал, звільнений без права на пенсію за вислугу років або по інвалідності, має право на вихідну допомогу.

Переходячи до розгляду структури і змісту соціального захисту і соціальної адаптації, звільнених в запас військових Великобританії маємо зазначити той факт, що питаннями соціального захисту, як військовослужбовців, так і ветеранів займається ряд міністерств, в числі яких необхідно виокремити: Міністерства оборони, охорони здоров'я та соціального захисту.

Справедливо зазначити, що значна частина коштів, що виділяються Урядом Великобританії на соціальні потреби збройних сил, витрачається на рішення проблем звільнених в запас військовослужбовців. Ця обставина обумовлена тим фактом, що в Великобританії реінтеграцію колишніх військовослужбовців в нові умови середовища громадянського суспільства прийнято розглядати не як разовий акт, а як комплекс заходів по пенсійному забезпеченні, перепідготовці та професійній переорієнтації військово-службовців і членів їх сімей. Іншими словами, соціальний захист і соціальна адаптація даної категорії громадян розглядається Урядом Великобританії як довгострокова політика з регулювання безперервного процесу взаємодії військової і цивільної сфер життя суспільства.

Для Великобританії досить буденна практика публікації спеціалізованої літератури і матеріалів у військових ЗМІ, що стосуються проблем звільнення з лав армії і звільнення в запас. Зокрема, для даної категорії громадян Міністерство оборони Великобританії публікує: щотижневий список вакансій і нових курсів перепідготовки, щоквартальний довідник для військових, звільнених у запас, з працевлаштування та регіональними вакансіями, щорічний довідник по темам перекваліфікації.

В рамках дослідження цікавий той факт, що пенсійне забезпечення даної категорії громадян, як і їх грошове утримання під час проходження військової служби, є одним з найбільш високих в країнах НАТО. Однак звернемо увагу на те положення, що право на пенсію мають ті військовослужбовці, хто має вислугу не 16 років, де норма пенсії

визначається твердою сумою, відповідно до військових звань та стажу військової служби. Варто зауважити, що крім пенсійного забезпечення військовослужбовцям, звільненим у запас призначається вихідна допомога, розмір якого також обумовлений вислугою років.

Звертаючись до змісту соціального захисту та соціальної адаптації, звільнених в запас військовослужбовців у Франції, звернемо увагу, що правове регулювання в даній області здійснюється на основі: Конституції Французької республіки; Закону «Про загальний статус військовослужбовців» (1972 р); «Кодексу про військову повинність» (1971). Разом з тим в структуру органів Франції, які вирішують питання організації соціального захисту та соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, включені:

- Міністерство оборони;
- Міністерство праці, зайнятості та професійної підготовки;
- Міністерство ветеранів війни;
- Міністерство соціальних відносин, охорони здоров'я та міських справ;
- Органом, який безпосередньо займається соціальним захистом військових, є Вища військова рада військової адміністрації, в компетенцію якого входить вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням сприятливих умов життя, соціальним забезпеченням, влаштуванням на роботу військово-службовців, звільнених у запас.

Слід зауважити, що звільнення французьких військовослужбовців з збройних сил країни здійснюється згідно з відповідним декретом Уряду на підставі віку, за станом здоров'я, вислуги років, особистого бажання, за вчинення дисциплінарних вчинків або в зв'язку з безперспективністю. Для військовослужбовців у зв'язку зі звільненням в запас встановлені три види пенсій: за вислугою років (які прослужили в ВС не менше 15 років), інвалідності (втратили працездатність на 10-100%) і в разі втрати

годувальника (отримують утриманці загиблого), розмір яких становить не нижче 50% основного окладу. Якщо військовослужбовець, звільнений зі збройних сил, має на вихованні дітей, які не досягли повнолітнього віку, то державою виплачується надбавка в розмірі 10% нарахованої пенсії на трьох дітей і по 5% кожній наступній дитині, яка індексується залежно від зростання інфляції.

Спираючись на викладений вище досвід США та результати проведеного дослідження правомірним буде зробити наступні висновки: у США законодавчо затверджені належні норми соціального забезпечення, як у всіх провідних країнах-членах НАТО [25]. Соціальних захист та супровід (адаптація, реабілітація) є одними з найважливіших та необхідніших складників у військовому законодавстві. Такий підхід щодо утвердження та підтримання достатньо високого життєвого рівня військовослужбовців сприяє додержанню належного морально-психологічного стану в збройних силах, позитивно впливає на процеси удосконалення постійного високого рівня боєготовності-боездатності та спроможності якісно та вчасно виконувати різноманітні завдання сектору безпеки і оборони держави. Достатньо високий рівень соціального захисту у провідних державах НАТО мають усі категорії військовослужбовців - від як рядового до вищого офіцерського складу. Такий стан справ позитивно впливає на залучення до збройних сил найбільш розвинених в інтелектуальному та фізичному плані осіб та досить високої конкурентної спроможності військової служби на ринку праці. Багато країн світу напрацювали досвід соціального захисту УБД та допомоги у подоланні ПТРС, який варто дослідити для використання в Україні.

Свого роду еталоном соціального захисту УБД на європейському континенті є Великобританія, яка вже кілька століть як створила систему соціального захисту військовослужбовців, що служили Королівству. У країні виконавчим органом, який відповідальний за пенсійне та соціальне

забезпечення воїнів Збройних Сил Королівства, ветеранів та членів їхніх сімей, є орган під назвою «Veterans UK», що є підрозділом МО і утворився 2014 року внаслідок злиття Агентства у справах військовослужбовців і ветеранів та Служби з надання послуг оборонного призначення. «Veterans UK» відповідальний за надання широкого спектру послуг (визначення, призначення та виплата компенсацій та пенсій) для військовослужбовців та ветеранів в рамках Програми компенсації військовослужбовцям, Програм пенсійного забезпечення інвалідів війни та пенсійного забезпечення вдів та вдівців військовослужбовців, що загинули на війні й пенсійного забезпечення учасників бойових дій. Виплати компенсацій за Програмою пенсійного забезпечення УБД здійснюються щодо травм, хвороб чи смерті, що стали результатом участі у бойових діях до 5 квітня 2005 року.

Компенсація за програмою здійснюється у двох основних формах: одноразова виплата; пенсія, що виплачується кожного тижня або кожного місяця. Розмір виплати залежить від того, наскільки травма чи хвороба вплинула на працездатність військовослужбовця, і не залежить від рівня його доходів. Для визначення ступеня серйозності поранення, травми чи захворювання медичними експертами аналізується інформація, надана заявником. Ступінь втрати працездатності розраховується у відсотковому значенні. Якщо інвалідність оцінюється менш ніж у 20% (наприклад втрата пальця), заявник має право на одноразову виплату, якщо у більш ніж 20% - призначається регулярна пенсія.

Для подання заяви на отримання компенсації за цією програмою немає часових обмежень. Відповідно до Програми компенсації військовослужбовцям вона надається за травми, хвороби чи загибель військовослужбовця, що брав участь у бойових діях з 6 квітня 2005 року. Компенсація здійснюється у вигляді: одноразової виплати; додаткової виплати; гарантованих регулярних виплат, що виплачуються до кінця життя; оплати витрат на лікування .

Заява на отримання компенсації має бути подана не пізніше 7 років після більш ранньої з таких подій: дата інциденту, що призвів до травми чи хвороби; дата, коли служба в збройних силах призвела до ускладнення травми чи хвороби, отриманої поза службою; якщо конкретну дату виникнення травми чи хвороби встановити не вдалося – дата звернення за медичною допомогою; дата звільнення із збройних сил. Для того, щоб отримати виплату чи компенсацією за будь-якою з програм, необхідно надіслати заяву відповідної форми безпосередньо у «Veterans UK». Далі адміністративний персонал органу починає збір інформацію про несення особою військової служби або участь у воєнних діях, які, за словами заявника, призвели до інвалідності. У разі необхідності вони зв'язуються із заявником для уточнення необхідної інформації. Після збору усіх даних справа передається медичним експертам - лікарям, які працюють на «Veterans UK». Лікарі розглядають медичну частину заявки і, у випадку виникнення питань, можуть: вимагати проходження заявником медичного огляду; отримати звіт лікаря, на обліку у якого перебуває заявник; отримати інформацію з медичних закладів, в яких лікувався заявник; вимагати проходження заявником аудіометричного огляду, якщо підставою його звернення є набута внаслідок несення служби глухота.

Після збору необхідної інформації про стан здоров'я заявника лікарі оцінюють його у відсотковому значенні, де 0% - це цілком здоровий. Лікарі також визначають, чи вади та хвороби є набутими внаслідок служби та чи їх наявність впливає на теперішній стан здоров'я. За результатом експертизи лікарі видають висновок. Також слід додати, що експертизи бувають проміжними (якщо лікар переконаний, що стан здоров'я заявника може покращитись чи погіршитись найближчим часом, він може призначити повторну експертизу через певний період часу, наприклад через рік) та остаточними, результати яких можуть підлягати перегляду за ініціативою заявника.

У Хорватії соціальне забезпечення учасників війни та членів їхніх родин реалізується через спеціальний виконавчий орган, створений у 2011 році - Міністерство у справах ветеранів війни. До 2011 року усі питання, пов'язані з правовим статусом і соціальним забезпеченням інвалідів Хорватської вітчизняної війни (1991-1995рр.), Другої світової війни та членів їхніх сімей, належали до відання Міністерства у справах сім'ї, ветеранів та солідарності між поколіннями, створене у 2003 році.

Військові дії на території держави мали місце не так давно – під час Хорватської вітчизняної війни (війни за незалежність Хорватії) 1991-1995 рр., і кількість ветеранів війни є доволі великою - станом на 30.04.2016 року реєстр військових ветеранів нараховував 505 221 особу, що становить практично 12% населення країни.

У 2004 році був прийнятий Закон «Про права ветеранів Хорватської вітчизняної війни та членів їхніх сімей», що регулює права ветеранів війни та членів їхніх родин. Закон «Про права ветеранів Хорватської вітчизняної війни та членів їхніх сімей» передбачає три основних статуси громадян, що мають право на державну допомогу: ветерани війни, інваліди війни та члени їхніх сімей. Ветерани війни мають право на:

- охорону здоров'я;
- пенсійне страхування (право на пенсію за віком, право на отримання пенсії з інвалідності, право на мінімальну пенсію тощо);
- отримання допомоги на дітей;
- працю;
- житло;
- інші права.

Тобто ветерани війни мають такі ж права, як і усі громадяни відповідно до Конституції. Що стосується соціальної допомоги ветеранам, то отримання такого статусу передбачає ряд інших прав. Відповідно до статті 5 інвалідом війни вважається особа, організм якої зазнав шкоди принаймні на 20%

внаслідок ран чи травм, отриманих при захисті суверенітету Хорватії або в результаті утримання в якості військовополоненого; або внаслідок загострення чи виникнення захворювання через вищезазначені причини.

Такі особи мають право на: оформлення статусу інваліда; отримання спеціальної допомоги; отримання допомоги по догляду; отримання протезно-ортопедичної допомоги; відшкодування дорожніх витрат. Члени сім'ї загиблих або безвісно відсутніх ветеранів вітчизняної війни (дружина/чоловік, співмешканець, шлюбні та позашлюбні діти, прийомні діти, батьки, вітччим/мачуха або усиновлювачі) на основі матеріальних потреб мають право на: спеціальну допомогу; отримання допомоги по догляду; відшкодування вартості поховання.

Таким чином, розглянувши сутність, структуру і зміст соціальної захисту і соціальної адаптації, звільнених в запас військових деяких зарубіжних країн, можна стверджувати, що в світовому співтоваристві накопичено значний потенціал створення і функціонування розвиненої системи по соціально-психологічній адаптації даної категорії громадян. Даний досвід, на думку автора, може бути використаний в українській практиці для формування і реалізації політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД. Адже за умов існування ряду проблем соціального забезпечення військовослужбовців, звільнених у запас (особливо УБД) можливе нагнітання соціальної напруги.

Саме тому сутність соціально-психологічної адаптації, звільнених у запас військовослужбовців - УБД полягає у створенні сприятливих умов, що оберігатимуть їх від впливу несприятливих факторів, пов'язаних з їх професійною діяльністю, або компенсуватимуть вплив цих факторів, в тому числі і після закінчення терміну несення служби. іншими словами, громадяни, що приходять на військову службу, приймають на себе ряд зобов'язань з виконання її вимог, при цьому припускаючи наявність до себе особливого ставлення, в зв'язку з обмеженням своїх прав та можливостей, в

тому числі і після звільнення в запас. Дане положення ставить перед державою і військовим керівництвом всіх країн необхідність надання військовослужбовцям і членам їх сімей, як вчасно несення служби, так і після звільнення, такого ж рівня соціально-побутового, матеріального та іншого забезпечення, як і звичайним громадянам.

У системі соціального захисту військовослужбовців багатьох зарубіжних країн можна виділити кілька базових елементів:

- прямі регулярні виплати;
- спеціальні і нагородні виплати;
- компенсаційні допомоги та доплати;
- пільги по лінії соціального забезпечення;
- інші пільги;
- права на пенсію, грошову компенсацію в разі втрати годувальника;
- працевлаштування військовослужбовців і членів їх сімей;
- належне безоплатне медичне обслуговування;
- психологічна допомога та інше .

Звернемо увагу, що в світовому співтоваристві накопичено значний досвід створення і функціонування розвиненої системи соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, та членів їх сімей, який підкріплений відповідним законодавчим забезпеченням: законами про військову службу, указами з питань збройних сил, військовими статутами і регулярно оновлюваними інструкціями для видів збройних сил. Фінансовою основою соціального захисту та соціальної адаптації, звільнених в запас військовослужбовців іноземних держав є військовий бюджет.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

2.1 Сутність та основні елементи державної політики у сфері соціальної-психологічної реабілітації учасників бойових дій

Сучасний стан державної політики у сфері соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій пройшов генезис від традиційних законодавчих обумовлених заходів лише соціального захисту ветеранів Другої світової війни (за радянського періоду розвитку української держави – Великої вітчизняної війни) до становлення і реалізації політики соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій, що пройшли горнила усіх збройних конфліктів у яких був присутнім СРСР, учасників миротворчих операцій, учасників АТО-ООС та розпочатою російською федерацією у лютому 2022 р. збройної агресії проти України.

Після проголошення незалежності України питання соціального захисту УБД регулювались на основі ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [59] та «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [60], які з часу прийняття (1991-1993 рр.) отримали сотні поправок та доповнень і діють о цього часу.

До категорії ветеранів війни належать: УБД, інваліди війни та учасники війни. Конкретний перелік осіб, які належать до вказаних категорій передбачено у ст. 5, 6, 7, 8, 9 вище згаданого ЗУ [60]. Відповідно до ЗУ «Про Кабінет Міністрів України», у системі органів виконавчої влади вищим органом, який забезпечує проведення державної соціальної політики, вживає заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує

соціальний захист громадян є КМУ [57]. Центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ є Міністерство соціальної політики України.

Міністерство соціальної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення, зокрема і ветеранів. Міністерство соціальної політики України відповідно до покладених на нього завдань здійснює:

- моніторинг виконання законодавства України щодо соціального захисту ветеранів;
- організовує виплату до 5 травня разової грошової допомоги ветеранам війни, особам, на яких поширюється дія ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [60];
- організовує санаторно-курортне лікування ветеранів війни; організовує та координує роботу із забезпечення житлом інвалідів війни.

Мінсоцполітики України під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє з іншими органами державної влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями [42,43].

Відповідно до постанови КМУ від 10 вересня 2014 року було утворено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, яка стала тоді центральним органом виконавчої влади України, діяльність якого спрямовувалася і координувалася КМУ через Міністра соціальної політики, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які

звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції. Основними завданнями Служби було:

- реалізація державної політики у сфері: соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема, щодо забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг та організації поховання; соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, а також учасників антитерористичної операції;

- внесення на розгляд Міністра соціальної політики пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері: соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції; соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції [41].

Служба у межах своїх повноважень, передбачених законом на основі і на виконання КУ та ЗУ, актів Президента України та постанов ВРУ, прийнятих відповідно до КУ та ЗУ, актів КМУ та наказів Мінсоцполітики видавала накази організаційно-розпорядчого характеру, організовувалає та контролювала їх виконання. Службу очолювавав Голова, який призначався на посаду та звільнявся з посади КМУ за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозиції Міністра соціальної політики [18].

Нині державну політику у сфері соціально-психологічної адаптації УБД здійснює Міністерство у справах ветеранів України (МСВ), яке є центральним органом виконавчої влади, що утворений на підставі постанови КМУ 28 листопада 2018 року, шляхом реорганізації Державної служби України у справах ветеранів [18]. Згодом воно було перейменоване (2 вересня 2019 року) на Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України з

приєднанням Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Сучасна назва була повернута 11 березня 2020 року через скасування цього об'єднання. Відповідно до Постанови КМУ № 212 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» КМУ постановив «відмінити рішення про реорганізацію Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб шляхом приєднання до МСВ, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Де було зазначено: «перейменувати Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України на Міністерство у справах ветеранів України, а Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України» [21].

Відповідно до Постанови встановлено, що МСВ забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, а також соціального захисту осіб, на яких поширюється чинність ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [60]. МСВ діє на основі Положення затвердженого КМУ 27 грудня 2018 р. № 1175.

У відповідності до цієї Постанови «Міністерство у справах ветеранів України (Мінветеранів) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ.

МСВ є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни. Основними завданнями МСВ є:

- формування і реалізація державної політики у сфері: соціального захисту ветеранів та членів їх сімей, зокрема забезпечення психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, а також санаторно-курортним лікуванням, житлом; надання довічних державних стипендій, щорічної виплати до 5 травня разової грошової допомоги (крім організації виплати такої допомоги); вшанування пам'яті ветеранів; надання, позбавлення статусу та видачі посвідчень ветеранам та особам, на яких поширюється чинність ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- забезпечення прав і свобод ветеранів та членів їх сімей;

- забезпечення формування і ведення Єдиного державного реєстру ветеранів війни.

Мінветеранів з метою організації своєї діяльності:

- забезпечує у межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контролю за їх реалізацією в апараті МСВ, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління;

- здійснює добір кадрів в апарат МВС, його територіальні органи, на підприємства, до установ та організацій, що належать до сфери його управління, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату МВС, його територіальних органів;

- здійснює контроль за діяльністю підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МСВ;

- організовує планово-фінансову роботу в апараті МСВ, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення порядку ведення бухгалтерського обліку;

- забезпечує висвітлення інформації про діяльність МВС та територіальних органів у ЗМІ та на своєму офіційному веб-сайті;

- забезпечує у межах повноважень, передбачених законом: реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, захист інформації з обмеженим доступом, а також технічний захист інформації, здійснює контроль за їх збереженням в апараті Мінветеранів; виконання завдань з мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави; залучення громадян до участі в управлінні державними справами, ефективну взаємодію з інститутами громадянського суспільства, здійснення громадського контролю за діяльністю Мінветеранів, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики з питань, що належать до компетенції Мінветеранів;

- організовує ведення діловодства та архівне зберігання документів відповідно до встановлених правил».

МСВ здійснює власні повноваження безпосередньо й через утворені в установленому порядку територіальні органи. А у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними КМУ, органами місцевого самоврядування, ГО, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

Таким чином, вище викладене вказує на існування сформованої системи органів державної влади, метою яких є забезпечення соціального захисту ветеранів війни. Так, вищим органом у системі органів виконавчої влади, який забезпечує соціальний захист громадян є КМУ, формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту населення покладається на головний орган у системі центральних органів виконавчої

влади - Міністерство соціальної політики України. Проведення аналізу стану виконання законодавства з питань соціального захисту ветеранів війни; підготовка пропозицій щодо реалізації державної політики стосовно поліпшення соціального захисту ветеранів війни та удосконалення законодавства із зазначених питань є основними завданнями Консультативної ради з питань поліпшення соціального захисту ветеранів війни, яка є тимчасовим консультативним органом КМУ. І нарешті, спеціальним органом виконавчої влади України який реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції є Міністерство у справах ветеранів.

2.2 Реалізація програмно-проектного підходу до організації соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій

Важливим етапом у реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД стала Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року». Вона визначила за мету реалізацію задекларованих програмою заходів з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників АТО та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення на період до 2023 року, «спрямованих на проведення чіткого та прозорого адміністрування їх потреб, з урахуванням особливостей чоловіків

та жінок, підвищення рівня самоусвідомлення ними участі у відповідних процесах реадаптації до цивільного життя, посилення їх соціального захисту, підтримку належного психічного стану, вирішення невідкладних питань надання послуг із реабілітації та реадаптації (відповідно до потреб), а також на підвищення ефективності взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і міжнародних організацій із зазначених питань».

Основними напрямками вирішення проблематики соціально-психологічної адаптації (у т.ч. реабілітації та реадаптації) учасників АТО, що задекларовані у Програмі, є:

- дослідження та аналіз міжнародного досвіду з метою його використання для запровадження нормативно-правового супроводу соціально-психологічної адаптації (у т.ч. реабілітації та реадаптації) учасників АТО;

- сприяння професійному розвитку фахівців, що задіяних у реалізації Програми;

- ефективне і системне інформування та моніторинг потреб громадян у сфері соціально-психологічної адаптації (у т.ч. реабілітації та реадаптації) учасників АТО та членів їх сімей;

- соціально-психологічна адаптація учасників АТО із залученням членів їх сімей, підвищення конкурентоспроможності УБД на ринку праці у тому числі сприяння їхній зайнятості;

- посилення ефективності здійснення медичної та фізичної реабілітації УБД, особливо зі статусом інваліда;

- моніторинг реалізації та контролінг здійснення Програми.

Можливі два основні варіанти розв'язання визначених проблем.

Перший варіант полягає в адаптації системи соціального захисту учасників до їх реальних, актуальних потреб і надання їм реабілітаційних послуг та послуг з реадаптації. Таким підходом (практикується з 2014 року)

не забезпечується розв'язання системних проблем, оскільки він передбачає не зміну принципів організації системи реабілітації та реадaptaції, а ситуативне реагування на потреби та запити із застосуванням існуючих методик.

Другий варіант передбачає зміну принципів організації системи реабілітації та реадaptaції учасників, у тому числі (в разі потреби) із залученням членів їх сімей, і запровадження новітніх моделей організації та управління реабілітаційними і соціальними послугами та послугами з реадaptaції, застосування нових методик оцінювання якості результатів реабілітації та реадaptaції, розроблення та запровадження єдиної системи адміністрування потреб учасників.

Результати проведення аналізу досвіду держав, у яких діє ефективна система реабілітації та реадaptaції ветеранів, свідчать про доцільність його застосування в Україні відповідно до потреб зазначеної категорії громадян. Практикою США та Хорватії у зазначеній сфері доведено ефективність організації спеціалізованих реабілітаційних центрів для ветеранів, зокрема центрів подолання наслідків психологічних травм. Вдалим прикладом є співпраця Уряду Ізраїлю та Ізраїльської асоціації травми - об'єднання громадських професійних організацій. Завдяки такій співпраці організовано національну мережу центрів забезпечення стресостійкості населення, в яких надається системна психосоціальна підтримка особам, що потребують невідкладної психологічної допомоги, а також послуги психотерапії та психологічної реабілітації. Моніторинг практики організації реабілітації та реадaptaції УБД в країні виявив її низьку ефективність, тому виконання можливе лише в межах другого варіанта розв'язання визначених проблем.

Завдання і заходи Програми реалізовуватимуться з дотриманням принципу забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок, урахуванням непропорційного впливу психотравмуючих подій, залученням членів сімей учасників. Здійснення удосконалення законодавства у

зазначеній сфері сприятиме поліпшенню організації та підвищенню результативності реабілітації та реадaptaції учасників, а також зменшенню прямих та опосередкованих витрат бюджетних коштів.

Важливе застосування інструментів електронного урядування, міжвідомчих електронних протоколів, розроблення та запровадження єдиної системи адміністрування потреб ветеранів війни сприятиме створенню умов для забезпечення ефективної міжвідомчої координації, оперативного прийняття рішень та моніторингу потреб понад 350 тис. учасників, а також членів їх сімей. Запровадження прозорої системи обліку та оцінювання якості наданих реабілітаційних послуг та послуг з реадaptaції як складової національної системи адміністрування потреб учасників дасть змогу здійснювати ефективне управління бюджетними коштами. Завдяки запровадженню єдиної електронної картки (посвідчення) учасника буде мінімізовано корупційну складову процесів надання статусу, реабілітаційних послуг та послуг з реадaptaції. Також наведене сприятиме підвищенню якості отримуваної інформації, посиленню контролю використання бюджетних коштів та вимог до оцінювання ефективності заходів, що здійснюватимуться.

Проведення організованої інформаційної кампанії з активним залученням громадськості та засобів масової інформації, спрямованої на інформування учасників, а також членів їх сімей про можливості, запропоновані Програмою, підвищить рівень поінформованості про реабілітаційні послуги та послуги з реадaptaції. Комплексний підхід до розв'язання зазначених проблем допоможе підвищити ефективність взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій з питань соціального захисту, матеріально-технічного, медичного, соціально-побутового, морально-психологічного, культурного забезпечення, медичної та фізичної реабілітації,

психологічної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної та соціальної реадаптації учасників, а також членів їх сімей.

Таким чином, виконання Програми дасть змогу відпрацювати інструменти ефективного адміністрування наданих послуг, спрямованих на задоволення потреб учасників з урахуванням особливостей чоловіків та жінок, на державному та місцевому рівні. Набутий у зазначеній сфері досвід може бути поширений на задоволення потреб інших соціальних груп населення. Також виконання заходів Програми сприятиме підвищенню рівня довіри до владних інститутів у суспільстві, позитивного ставлення до учасників та ветеранів війни, патріотичного виховання молоді.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ АДАПТАЦІЄЮ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

3.1 Використання зарубіжного досвіду соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій

Для вдалого використання у вітчизняній практиці варто провести аналіз процесу надання соціально-психологічної підтримки УБД в Ізраїлі – у країні яка перебуває у стані війни майже всю свою 70-літню новітню історію.

Відомо, що з моменту, як світ визнав незалежність держави Ізраїль, зразу ж виник Палестино-Ізраїльський військовий та політичний конфлікт. У військах Ізраїлю служать всі громадяни: чоловіки та жінки на рівних правах перебувають у збройних силах (у бойових частинах також), починаючи із 18-річного віку. Після проходження обов'язкової військової служби ізраїльтяни пам'ятаючи про свій обов'язок перед державою: надають посильну допомогу національній армії – збирають кошти чи продовольчі товари для військових на фронті, передають УБД засоби гігієни, білизну та інші необхідні речі. У країні діє чимало волонтерських центрів збирання продуктів та речей. У час україно-російської війни на Сході України багато військових ветеранів українського походження з Ізраїлю ділились з українськими бійцями на передовій досвідом ведення бойових дій в густонаселених районах, боротьби з ДРГ (диверсійно-розвідувальними групами), визволення полонених та заручників, а особливо наданням медичної допомоги в екстремальних бойових умовах.

Відповідальність за процес соціально-психологічної адаптації до мирного життя учасників бойових дій делегована національному Уряду

країни. Головне гасло: солдати піклуються про незалежне життя Ізраїлю, завдання ж уряду - це піклуватися про самих бійців. Варто зазначити, що майже всі прем'єр-міністри країни, міністри, урядовці та парламентарі пройшли військовий вишкіл та мають досвід участі в бойових діях, захищаючи територію та суверенітет Ізраїлю. Стати державним службовцем в цій країні не пройшовши військову службу не можливо як і досягти успіхів в місцевому самоврядуванні. А стати парламентарем країни легше після набутого досвіду в збройних силах країни та багаторічної бездоганної роботи в органах місцевого самоврядування. Ця практика свідчить про авторитет військових в країні та повагу до них суспільства.

Існує багатий досвід надання соціальної та психологічної реабілітації в Ізраїлі, як синергетичного процесу соціально-психологічної адаптації бійців з бойових частин збройних сил Ізраїлю, які під час війни з Ліваном (1982 рік) здійснювали роботу на принципі допомоги особам, які недавно постраждали (*BICEPS*). У той час було створено підрозділи, що займались відновлення боєздатності у бойових частинах (*Combat Fitness Retraining Unit*). У цих спеціальних підрозділах працював наступний склад команди: соціальний працівник, психіатр, психолог, інструктор із бойової та спортивної підготовки. Крім цього, кожен з учасників команди обов'язково мусив мати досвід участі у бойових діях, таким чином надання допомоги здійснювалось за дотримання принципу «Рівний-рівному», що сприяло підвищенню рівня довіри учасника бойових дій до працівника, який надав допомогу у соціально-психологічній адаптації. Цю практику конче необхідно запровадити і в Україні - залучаючи до роботи з соціально-психологічної адаптації УБД їхніх «побратимів» або військових капеланів, що могли б поєднувати в своїй роботі як релігійно-духовний так і психологічний вплив. Для цього необхідна відповідна програма підготовка таких фахівців. Ця програма була розроблена і подана на розгляд Мінвету, як проект Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості та громадських організацій

ветеранів АТО. В його основі було закладено методологія подолання наслідків ПТРС та надання професії психолога-реабілітолога з навиками соціальної роботи військовим капеланам – УБД. Але на жаль проект не отримав підтримки та визвав інтерес міністерських чиновників. До питання повернулись тільки останнім часом, вже після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України у лютому 2022 року.

Експерти стверджують про те, що належне впровадження принципу VICEPS під час надання допомоги особам із ПТР, які повернулись із зони бойових дій дійсно є ефективним. Від так, «після впровадження принципу VICEPS близько 85 % військовослужбовців здатні повернутися до проходження військової служби, а у 30% осіб розвиток ПТСР знизився» [20].

Здійснення соціально-психологічної адаптації та надання іншого роду соціальних послуг УБД, як свідчить закордонний досвід, передбачає низьку заходів, де істотними елементами є відновлення фізичного, психічного та соціального здоров'я, залучення колишніх військових до активного громадського життя й повернення до професійної діяльності. Є важливим у цьому процесі дотримання стабільності, системності та постійності в роботі, а після проведення медичного лікування необхідне здійснення професійної адаптації (це може бути і перенавчання чи перепрофілізація УБД).

Якщо розглядати практику соціальної реабілітації в США, то варто звернути увагу на те, що вона націлюється не лише на надання допомоги військовослужбовцям після повернення з боїв до мирного життя, але й на профілактику впродовж всього життя. Уряд США зробив певні висновки після неочікуваних наслідків «в'єтнамського синдрому» (ПТСР), коли більшість учасників війни у В'єтнамі та Кореї мали негативні для фізичного та психологічного стану здоров'я наслідки, що часто переростали в суїцид та асоціальні поступки й поведінку УБД.

Нині до збройних сил Сполучених Штатів залучено понад 160 тисяч психологів й реабілітологів, які працюють у різних (фактично всіх)

військових підрозділах, навіть на передових бойових позиціях. Кожен психолог й реабілітолог має свою певну кількість людей (пацієнтів), із якими він працює. До речі, роботу проводять не лише із військовими, але й з обслуговуючим персоналом [8]. Таку практику теж варто запровадити у ЗСУ, де хоча б на батальйон (краще на роту) має бути практикуючий, досвідчений психолог і бажано з досвідом участі в бойових діях. такі зміни необхідно запровадити на рівні штатного розпису кожного військового підрозділу, а також уможливити доступ до військових представника Уповноваженого з прав людини по захисту військовослужбовців - УБД.

У багатьох країнах світу (особливо країнах - членах НАТО) існує поняття «military social work» (військова соціальна робота) під якою розуміють «спеціалізовану практику соціальної роботи, яка забезпечує підтримку військовослужбовцям, ветеранам війни та членам їх сімей. Військові соціальні працівники отримують спеціальну підготовку, аби якісно надати послуги та задовільними ветеранські основні запити учасників бойових дій та залучати їх до активного громадського життя, дл участі у меморіальних заходах, які є частиною адаптаційних заходів. Основне у цій специфічній роботі для соціального працівника – добре розуміти роль особи у ветеранській культурі, розуміти особливості виконання військової служби та можливі наслідки ПТСР і методологію соціальної профілактики [73].

Ветерани війни та члени їх сімей звертаються до військових соціальних працівників за допомогою у боротьбі з психологічними та емоційними розладами, насильством над дітьми, залежністю, домашнім насильством або думками про самогубство військові соціальні працівники можуть надавати індивідуальне та сімейне консультування, кризове втручання, підтримку сімей службовців та проведення інструктажів після критичних подій. Переконані, що вже давно теж необхідне впровадження в Україні цього інституту військового соціального працівника в системі

соціальних служб. Варто визначити основні функції військового соціального працівника у сфері соціально-психологічної адаптації УБД:

- вчасне кризове та профілактичне передкризове втручання;
- професійне здійснення клінічного консультування;
- запровадження програми навчання та тренування військовослужбовців;
- здійснення супервізії; пришвидшення процесу покращення емоційного стану УБД, його сім'ї;
- організація та контроль процесу надання послуг УБД;
- поширення та обмін інформацією серед колег соціальної сфери про ефективність впровадження тих чи інших методів роботи [16].

Як свідчать факти, після повернення з війни військовослужбовцю допомагає більш за все належність до груп самопомогі, де збираються ветерани війни (УБД) і діляться своїм особистим досвідом, переживаннями, труднощами. Експерти свідчать, що це надзвичайно ефективно допомагає побороти бажання вчинення суїциду, побороти агресію й насильство, забути про алкоголь чи наркотики [11-14]. Тому державним структурам, органам місцевого самоврядування варто посилити роботу по залучення УБД до спільних заходів, сприяти створенню ними громадських ветеранських спілок (клубів, союзів, організацій) тощо.

В Україні соціально-психологічна адаптація УБД в основному спрямована на надання соціальних послуг УБД та їхній соціальний захист, більше зорієнтована на принцип «належного соціального забезпечення»: надання пільг чи субсидій, здійснення соціального контролю за недугами та хворобами. Це створює певні труднощі у якісному наданні послуг, оскільки соціальна робота - це не тільки матеріальна допомога. В першу чергу, соціальна робота із УБД - це допомога військовослужбовцю у відновленні своїх функцій та можливостей самостійно приймати рішення.

У міжнародному ж досвіді здійснення соціальної роботи із УБД визначають наступні стратегії, які необхідно врахувати: профілактична стратегія (це базове навчання, попередня підготовка військових до ведення воєнних дій); здійснення психосоціальної допомоги уже на полі бою (в зоні конфлікту); надання підтримки опісля повернення до мирного життя (робота із сім'єю військовослужбовця).

Зазначені стратегії здатні реалізувати модель, назва якої «навчання психологічній стійкості та пружності». Така модель впливає на стресостійкість та подальшу адаптацію після повернення із зони конфлікту.

Існує спільна практика України та інших країн світу організації спортивних ігор для ветеранів. Унікальність сили духу допомагає відволіктися та тимчасово забути про травматичні події, що відбулися в зоні бойових дій. «Ігри нескорених» - параолімпійські ігри, участь в яких беруть поранені учасники бойових дій.

Отже, аналіз наукової літератури та практики засвідчує, що соціальна підтримка має інституційний характер, адже визначається державою і реалізується через певні державні й суспільні програми. Соціальнопсихологічна адаптація УБД здійснюється та спрямована на відновлення фізичного, психічного та соціального здоров'я, залучення їх до активного громадського життя та повернення до активної, вмотивованої професійної діяльності.

Аналіз зарубіжних наукових джерел доводить, що повертаючись із зони конфлікту, УБД стикається із складним процесом соціально-психологічної адаптації до умов мирного життя. Наслідки війни чи збройного конфлікту негативно впливають на УБД: погіршення психофізичного здоров'я та здатності демобілізованого бійця самостійно рефлексувати щодо набутого досвіду. Вищезазначені наслідки можуть породжувати алкоголізм, наркоманію, агресивну поведінку, здійснення суїциду серед ветеранів війни. Саме тому, важливо зміцнювати інституційну підтримку впровадження

практики соціально-психологічної підтримки (адаптацію) УБД в процесі повернення до умов мирного життя.

3.2 Напрямки модернізації процесу формування та реалізації державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій в Україні

Якісне покращення системи комплексної соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій неможливо без модернізації процесу формування та реалізації державної соціальної політики. Ресурсом для цього можуть бути кращі практики, що успішно діють як за кордоном, так і в українських реаліях. Цікава у цьому плані модель надання психологічних та соціальних послуг для ветеранів за принципом «Рівний - рівному»: за статистикою, учасники бойових довіряють здебільшого лише військовим капеланам, але аж ніяк не психологам та соціальним працівникам. Від так, маємо наявну ситуацію із суїцидами - зазначають соціальні працівники.

Однак, при цьому опитані стверджували, що надати якісні послуги зможуть лише фахівці: соціальні працівники, психологи, юристи тощо. Необхідно розуміти, що якісне надання послуг можливе тоді, коли фахівець здатний встановити контакт, і при цьому підвищувати рівень довіри до своєї діяльності. Якщо розглядати роботу соціальних працівників, то самі експерти відзначають: «Соціальний працівник - це фахівець, який повинен організувати процес таким чином, аби учасники бойових дій отримали увесь пакет соціальних послуг, задля підтримки їх емоційного стану, покращення сімейного становища та сприянню успішної адаптації у мирному житті».

Розробляючи базову модель соціально-психологічної адаптації надання послуг, експерти згадують про успішні кейси. Варто взяти до уваги приклад Ізраїльську модель роботи із УБД, адже їх модель характеризується успішними програмами адаптації: «В Ізраїлі надання допомоги відбувається

не тільки в медичних центрах, а існують також спеціалізовані пункти надання соціально-психологічної допомоги УБД. Крім цього, цілодобово можна подзвонити на номер «Call Services», – це гаряча цілодобова телефонна лінія, де завжди працюють фахівці, які вислухають УБД та зможуть надати підтримку або ж скеровують у реабілітаційні центри»).

Крім цього, до державних посад повинні бути залучені люди, які пройшли україно-російську війну. Лише переживши ті події, ветеран війни (УБД) розуміє, наскільки важливим є надання послуг демобілізованому бійцю: «Ініціатива про впровадження квотного принципу при призначенні на державні посади в органах виконавчої влади, державних установах із обов'язковим включенням до їх вищого керівного складу та керівників середньої ланки учасників АТО, за умови, коли ветеран АТО відповідає загальним вимогам, що висуваються до конкретної посади. Такі соціальні ліфти давно існують у Латвії, в Ізраїлі, в США, в Великобританії, в інших країнах, які мають позитивний досвід».

Здійснений аналіз діяльності Львівського центру надання послуг УБД й Центру допомоги учасникам АТО та їх сім'ям (м. Дніпро); ознайомлення з основними методами роботи із УБД; вивчення основних потреби та практику надання послуг УБД на Сході України, можна рекомендувати наступне: необхідно доповнити «Державно цільову програму фізичної, медичної, психологічної реабілітації та соціальної і професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях на період до 2022 року» (Далі – Державна цільова програма). Доповненням до програми може стане впровадження соціально-психологічної підтримки, яку будуть надавати усі центри та служби надання послуг учасникам АТО (ООС).

Надані рекомендації щодо доповнення до програма сприятиме успішному процесу соціально-психологічної адаптації учасників АТО (ООС) в період повернення до мирного життя. Відповідно до запитів УБД доповнення до програми повинно включати наступні пропозиції:

- тісна співпраця соціального працівника та психолога із учасником АТО (ООС), який щойно повернувся із зони воєнних дій;

- надання соціальним працівником інформації УБД й проведення його консультування щодо пільг, субсидій, грошових виплат та інших можливостей, що передбачено законодавством України;

- налагодження регулярних зустрічей із соціальним працівником та психологом;

- візити соціального працівника до сім'ї, в якій проживає УБД (учасник російсько-української війни);

- повідомлення щодо можливих проектів, цільовою аудиторією яких є саме УБД;

- проведення часу у відпочинково-оздоровчому комплексі чи у реабілітаційному центрі із сім'єю або ж усамітнівшись (*фінансування – державне, місцеве, крім того і самих учасників АТО (ООС) заохочуватимуть до здійснення часткової оплати*);

- опісля відпочинку, проведення консультацій щодо професійної діяльності: реадаптація на попередньому місці праці, перекваліфікація, можливості пошуку у Центрі зайнятості;

- перелік громадських організацій, благодійних фондів, держустанов, які зацікавлені у співпраці із учасниками АТО (ООС).

Задля ефективності впровадження програми доцільно визначити й описати у відповідних документах методи оцінки якості соціальних послуг, які будуть надавати учасникам АТО (ООС) та членам їх сімей. Серед методів оцінки якості послуг можна запропонувати:

- розробку опитувальника та анкетування учасників АТО (ООС) та членів їх сімей;
- здійснення спостереження за процесом надання соціальних послуг повноваженими особами;
- проведення бесіди з персоналом Центру/ГО/БФ, які надавали б соціальні послуги учасникам бойових дій;
- вивчення документації, особливу увагу приділяти аналізу звернень учасників АТО (ООС) та членів їх сімей та послуг, які вони отримали.

Відповідальним за здійснення оцінки повинна стати комісія, створена Департаментом соціального захисту населення у кожній області. У складі комісії повинні перебувати експерти соціальної сфери, які мають досвід співпраці із учасниками АТО (ООС) та членами їх сімей; а також УБД, які є компетентними у сфері надання соціальних послуг.

Необхідно звернути увагу на те, що в Україні наявний дефіцит соціальних працівників, які б мали сформовані вміння та навички, глибокі знання щодо співпраці із УБД. Потрібно запровадити спеціалізоване навчання, аби у кожній громаді були кваліфіковані соціальні працівники. Навчальна програма повинна включати не лише вивчення специфіки повернення УБД до мирного життя, але й особливості сімейно орієнтованого підходу до роботи із членами сімей військовослужбовців.

Опираючись на «Державно цільову програму», соціальні працівники зможуть успішно працювати та якісно надавати послуги учасникам АТО (ООС) та членам їх сімей. Такі рекомендації щодо доповнення до програми необхідно як найшвидше впроваджувати, оскільки воєнні дії на Сході України досі тривають. Статус учасника бойових дій щомісяця зростає. Єдиної реєстру щодо кількості вчинених самогубств серед учасників АТО (ООС) досі немає.

Результати магістерського дослідження довели, що гостро стоїть питання розробки комплексної допомоги УБД. Це дозволить здійснювати

успішну соціально-психологічну адаптацію до мирного життя колишніх військових з використанням всього інструментарію держави та інститутів громадянського суспільства (органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські організації та інші структури, ЗМІ, заклади освіти та культури, родина та сім'я, тощо). Вищезазначена програма має нарешті стати базовою у роботі всіх адаптаційних українських центрів (включаючи крім державних чи комунальних, ГО, благодійних фондів тощо), які надаватимуть послуги з реабілітації-адаптації УБД (а особливо учасникам АТО (ООС)).

Наукові джерела подають розлогу інформацію про те, що повертаючись із зони конфлікту, УБД стикаючись із складним процесом адаптації до мирного життя (згадані наслідки війни чи збройного конфлікту негативно впливають на УБД: погіршення психофізичного здоров'я та здатності демобілізованого бійця самостійно рефлексувати щодо набутого досвіду) не відчувають, а часто і не знаходять підтримку держави та інститутів громадянського суспільства.

Вищезазначені наслідки постійно народжують асоціальні явища, такі як алкоголізм, наркоманію та агресивну або аморальну поведінку серед ветеранів війни. Як приклад можна привести події, що відбувались на Полтавщині влітку 2020 року, коли колишній УБД, ветеран АТО вчинив терористичний акт, взяв у заручники місцевого керівника поліції, полковника, а потім втік, переховувався і був знищений місцевою поліцією. На жаль, ні до затримання ні після з ним не працював психолог-реабітолог, та він не отримав належної допомоги від держави після повернення з АТО. Цей приклад, а він вже є непоодиноким, засвідчує необхідність побудови ефективної державної системи соціально-психологічної адаптації УБД.

Аналіз закордонного та вітчизняного досвіду соціально-психологічної адаптації УБД свідчить, що багато країн світу, особливо Ізраїль та США, інші країни члени НАТО можуть слугувати для України успішним прикладом

соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які повертаються до мирного життя після участі у військових операціях і вони вже мають відпрацьовані державні механізми її проведення та відповідну наукову методологію, побудовану на комплексності використання наук.

З початку російської агресії проти України, вітчизняна нормативно-правова база з питань соціально-психологічної адаптації УБД зазнала серйозних зміни. Уряд України намагався урегулювати процес надання послуг учасникам АТО (ООС), зокрема шляхом ухвалення Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників АТО. Проте державою реального механізму виконання цієї програми не сформовано.

Досліджена діяльність Львівського центру надання послуг учасникам бойових дій та Центру надання допомоги учасникам АТО та їх сім'ям свідчить, що з одного боку, ці заклади проводять діяльність, яка сприяє соціальній адаптації учасника АТО (ООС) до мирного життя, а з іншого боку, складно говорити про ефективність виконання лише за кількісними показниками. При цьому варто зазначити, що в Україні не розроблено механізм моніторингу якості надання послуг. Вирішення такого питання доповнить важливу функцію механізм комплексної реабілітації учасників бойових дій.

Ще одним напрямом соціально-психологічної адаптації УБД може бути створення Центрів соціально-психологічної реабілітації УБД (на базі медичних комунальних установ), що повинні вирішувати такі завдання:

- медична реабілітація військовослужбовців УБД (особливо інвалідів);
- соціально-психологічна адаптація військовослужбовців - УБД та членів їх сімей у ринковий простір (індивідуальна психологічна та психотерапевтична допомога, групові та індивідуальні форми реабілітації);

- соціально-психологічна підтримка УБД і їх сімей (з цією метою повинна бути організована робота кімнати психологічного розвантаження при центрі);
- освітня діяльність (профконсультування, первинна або додаткова професійна освіта, підвищення кваліфікації за «мирними» спеціальностями, професійна перепідготовка);
- сприяння в працевлаштуванні: створення банку вакансій робочих місць на ринку праці, підтримання зв'язків з роботодавцями;
- соціально-правовий захист УБД (координація дій центру з військкоматами, військовими частинами, службами зайнятості, навчальними центрами, юридичне консультування; підтримка підприємництва, участь у створенні і реалізації систем соціального захисту).

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі обґрунтовано теоретичні основи та особливості формування та реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки.

Обґрунтовано теоретичні засади формування і комплексний механізм реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД як системи взаємопов'язаних, послідовних управлінських рішень, які формуються та реалізуються органами публічної влади й об'єднані метою ліквідації наслідків посттравматичної синдрому в УБД та їх повне залучення до процесів соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку держави, стимулювання активної участі у процесах державотворення як важливого складника соціальної стабільності та національної безпеки в умовах євроатлантичної інтеграції. Серед УБД виокремлено категорію учасників російсько-української війни – особи, які захищають незалежність, суверенітет, територіальну цілісність України і беруть безпосередню участь у боротьбі з агресією РФ.

Узагальнено зарубіжний досвід реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД для виявлення можливостей його застосування в Україні та запропоновано шляхи імплементації зарубіжного досвіду здійснення державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД у контексті євроінтеграції України, зокрема щодо реалізації відповідних концепцій та програм на державному, регіональному та місцевому рівнях, проведення заходів вшанування та меморіалу, досвід психологічної реабілітації через НДО УБД, соціального захисті сімей полеглих УБД тощо.

Особливо позитивним для імплементації в частині законодавчого супроводу соціального захисту УБД та механізмів його забезпечення у

виконавчій владі через національні та регіональні програми є досвід Хорватії, щодо визнання інвалідності у війни (ним вважається особа, організм якої зазнав шкоди принаймні на 20% внаслідок ран чи травм, отриманих при захисті суверенітету країни). Законодавче закріплення належних норми соціального забезпечення (як у всіх провідних країнах-членах НАТО) у США є теж позитивним досвідом для України. Соціальний захист, супровід (адаптація, реабілітація) є найважливішим і необхідним складником у військовому законодавстві США. Цей підхід щодо утвердження та підтримки достатньо високого життєвого рівня УБД сприяє додержанню належного морально-психологічного стану в збройних силах, позитивно впливає на процеси удосконалення постійного високого рівня боєготовності-боездатності та спроможності якісно і вчасно виконувати завдання сектору безпеки і оборони держави.

Достатньо високий рівень соціального захисту у провідних державах НАТО мають усі категорії військовослужбовців - від як рядового до вищого офіцерського складу. Такий стан справ позитивно впливає на залучення до збройних сил найбільш розвинених в інтелектуальному та фізичному плані осіб та досить високої конкурентної спроможності військової служби на ринку праці.

Розкрито сутність комплексного механізму реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій як систему взаємопов'язаних, послідовних управлінських рішень, що здійснюються органами публічної влади та об'єднані метою ліквідації наслідків посттравматичного синдрому в УБД з метою їх повного залучення до соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в державі і стимулювання їх до активної участі в державотворенні. Комплексний механізм реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД включає суб'єкти її формування та реалізації центрального та регіонального й місцевого рівня (у т.ч. волонтерські структури, служби

зайнятості, громадські організації УБД). Запропоновано принципи формування реалізації державної політики соціально-психологічної адаптації УБД.

Здійснений аналіз діяльності громадських організацій УБД як суб'єкта системи соціально-психологічної адаптації УБД дає змогу стверджувати, що соціально-психологічна адаптація проходить за участі або за безпосереднім впливом недержавних організацій УБД та волонтерів, тому державна політика має бути спрямована на максимальну їх підтримку через залучення до загальнодержавних, регіональних, місцевих програм та проектів. Важливим є створення комунальних установ для залучення для спільної роботи та реабілітації УБД (музеї, спортивні клуби, ветеранські спілки та клуби, реабілітаційні центри).

Виявлено, що на державному та регіональному рівнях силами органів публічної влади прийнято ряд нормативних документів, що мають сприяти співпраці ГО УБД (учасників АТО) у справі національно-патріотичного виховання молоді. Але місцеві чиновники ще досить мляво організовують цю роботу, а співпраця з ГО ветеранів цієї війни не активізована. Навпаки, з боку місцевих органів влади є певний страх активізації цих громадських структур у суспільно-політичному житті регіонів. У проведенні національно-патріотичного виховання молоді з залученням ветеранів російсько-української війни (АТО-ООС) велика робота має проводитись силами місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Розглянуте питання по визначенню напрямків удосконалення механізмів розбудови і підвищення ефективності діяльності системи соціально-психологічної адаптації УБД в Україні та її реалізації з урахуванням зарубіжного досвіду (особливо країн НАТО) і модернізації законодавства з питань соціального захисту УБД через його подальше унормування з реальним станом безпекового соціального середовища

(особливо з огляду на російську агресію та інші кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України).

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО: зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (19 квітня 2017 р.) [упор. Журавель Я. В., Хопун О. С.; заг. ред. Семигіної Т. В.]. Кив: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2017. 96 с.
2. Алещенко В. І. Соціальна політика в Збройних Силах України: проблеми та шляхи їх розв'язання . Наука і оборона. 2005. №2. С.38-44.
3. Безсмертний Р. П. Українсько-російська війна: геополітичний контекст// Р. П. Безсмертний // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2018. Вип. 2.С. 13-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2018_2_3.
4. Блінов О. А. Вплив стрес-факторів діяльності на військовослужбовців /О. А. Блінов // Вісник НАОУ. Кив: Міленіум, 2006. Вип. 2. С. 118–124.
5. Бриндіков Ю.Л. Реабілітація військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: теоретико-методичні основи: монографія. Хмельницький: Вид-во «Поліграфіст», 2018. 372 с.
6. Бриндіков Ю.Л. Соціальна політика у сфері соціального захисту учасників АТО та їх родин на місцевому рівні (приклад м. Хмельницького). Соціальна робота з різними категоріями населення у громаді; українські реалії та зарубіжний досвід: колективна монографія / А. Богуцька, Ю.Бриндіков, О.Гла-вацька та ін.; за заг. ред. В.Полішук. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 54-68.
7. Бриндіков Ю.Л. Соціальна реабілітація військовослужбовців: до питання термінології. Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. Хмельницький: ХГПА, 2017. Випуск 22. С. 30-35.

8. Бульба В. Г. Соціальні функції держави в умовах глобалізаційних трендів сучасності: державно-управлінський аспект [Текст]: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 / Бульба Володимир Григорович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2012. 401 с.

9. Ветлинський С. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції // С. Ветлицький / Ефективність державного управління. 2016. вип. 4 (49). ч. 1, с. 195 – 205.

10. Ветлинський С. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції // С. Ветлицький / Ефективність державного управління. 2016. вип. 4 (49). ч. 1, с. 195 – 205.

11. Ворона П. В. Партійні передвиборчі програми як маркенговий метод популяризації політичних партій [Текст] / П.В.Ворона // Ефективність державного управління: зб. наук. праць Львівського регіонального ін-ту держ. управління Національної акад. держ. управління при Президентові України / за заг. ред. проф. В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. Вип. 14/15. С. 257–265

12. Ворона П. В., Ворона Л. І. Посттравматичний синдром викликаний зоною АТО та особливості його подолання: педагогіко-психологічні аспекти // Імідж сучасного педагога, Вип. 9 (168), 2016, С. 49-53.

13. Ворона П. В. Шляхи соціальної реабілітації учасників українсько-російської війни на Сході України: зарубіжний досвід / П. В. Ворона // Вісн. НАДУ. Серія «Державне управління». 2018. № 3 (90). С. 55 – 62.

14. Ворона П. В., Кривошеєв В. М. Зарубіжний досвід соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій: на прикладі США // Науково-практичне забезпечення децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах: матеріали наук.-практ. конф. Київ, ІПК ДСЗУ, 2018. С. 305-309.

15. Голяченко А.О. Соціально-медичні та економічні аспекти організації системи медичної реабілітації в умовах реформування охорони здоров'я в Україні: автореф. дис... д-ра мед. наук: 14.02.03 /Андрій Олександрович Голяченко. К., 2008. 36 с.

16. Гусак Н. Є., Нескородяна О. П. Військові соціальні працівники в Сполучених Штатах Америки. Наукові записки НаУКМА. Т. 188: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 61-65. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10817/Husak_Neskorodiana_Viiskovi_sotsialni_pratsivny-ky.pdf.

17. Гуцуляк Н. М., Корнівська М. М., Матейчук Н. Г. Особливості соціально-психологічної реадaptaції демобілізованих учасників АТО Організаційна психологія. Економічна психологія. № 1 (12). С. 17 – 26.

18. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Офіційний сайт. URL: <http://dsvv.gov.ua/normatyvno-pravova-baza.html>.

19. Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій та збройного конфлікту. Постанова КМУ від 19 серпня 2015 р. № 604. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2015-%D0%BF>.

20. Деякі питання встановлення зв'язку інвалідності з пораненнями чи іншими ушкодженнями здоров'я. Постанова КМУ від 25 квітня 2018 р. №306. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2018-%D0%BF>.

21. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади. Постанова КМУ від 11 березня 2020 р. № 212. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-optimizaciyi-sistmi110320emi-centralnih-organiv-vikonavchoyi-vladi>.

22. Деякі питання протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності та/або спеціальними виробами для занять спортом за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, окремих категорій громадян, які брали участь в антитерористичній операції чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та/або забезпеченні їх проведення і втратили функціональні можливості кінцівки або кінцівок. Постанова КМУ від 1 жовтня 2014 р. № 518. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2014-%D0%BF>.

23. Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей. Постанова КМУ від від 29 квітня 2016 р. № 336. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2016-%D0%BF>.

24. Дзюба С. О. Правовий статус учасників АТО. URL: http://3222.ua/article/pravoviy_status_uchasnikv_ato.htm.

25. Допомога НАТО Україні. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl_2014/assets/pdf/pdf_2018_11/20181114_1811-factsheet-nato-ukraine-sup.pdf.

26. Дубич К. В. Сучасна система надання соціальних послуг України / К. В. Дубич. // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_3_7.

27. Забезпечення потреб учасників російсько-української війни на місцевому рівні // Аналітичний звіт громадської організації «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». URL: <http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/zvit-sotsialnyi-zakhyst-veteraniv.pdf>.

28. Іващенко С. Н., Шахліна Л. Я., Лазарева О. Б. Особливості побудови фазової моделі фізичної реабілітації військовослужбовців, що постраждали внаслідок бойових дій. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова 2016. Випуск 3 (72). С. 63-67.
29. Кондратенко О. О. Міжнародний досвід щодо забезпечення державою соціальної захищеності ветеранів війни. Держава та регіони : наук.-вироб. журн. Державне управління. 2018. № 1 (61). С. 102–106.
30. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року : Верховна Рада України. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
31. Крентовська О. Дослідження моделі соціальної політики держави як складної функціональної системи / О. Крентовська // Вісник Національної академії державного управління. 2010. № 2. С. 198-207.
32. Кривошей В. М. Сучасний стан та проблеми формування та реалізації державної політики у сфері соціальної адаптації та соціального захисту УБД в Україні. Державно-управлінські студії. № 7 (9) 2018. URL: <http://studio.ipk.edu.ua/holovna-7>.
33. Лемєнов О. (2014). Допомога армії: досвід Ізраїлю. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2014/08/11/481827>.
34. Магда Євген. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. – Київ: КАЛАМАР, 2017. – 268 с.
35. Медвідь М. М. Міжнародний та національний ринки праці військовослужбовців /М. М. Медвідь // Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні : матеріалиВсеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23–25 жовт. 2014 р.). Л.: Ліга-Прес, 2014. С. 233–235.
36. Медико-психологічна реабілітація та соціальна адаптація учасників бойових дій: проблеми та перспективи : бібліогр. покажч. до наук.-практ. конф. / уклад.: Л. Є. Корнілова, Є. О. Корнілова ; наук.

консультант М. М. Матяш ; Нац. наук. мед. б-ка України, Нац. мед. ун-т імені О.О. Богомольця, Асоц. з мед. та психол. реабілітації. Київ, 2018. 32 с.

37. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної адаптації демобілізованих учасників антитерористичної операції (АТО) та їх сімей. URL: https://www.google.com.ua/search?rls=1C!GCEA_enUA806UA806&ei=V31tW8nNN6Kp6AScuKaоDQ&q=219.%9C%D0%B5%D1%82%D0%.

38. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: методичний посібник / О. М. Кокун, Н. А. Пгаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.

39. Осьодло В. І., Хміляр О. Ф. Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армії Ізраїлю. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. С.63-65.

40. Питання надання статусу учасника війни деяким особам. Постанова КМУ від від 23 вересня 2015 р. № 739. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2015-%D0%BF>.

41. Повернення з зони бойових дій. Пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО. Майстренко Т. М. (2015) Вид-во Євенок О.О., Житомир. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/16114>.

42. Положення про Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року // Офіційний вісник України. 2014. № 74. Ст. 2084.

43. Положення про Консультативну раду з питань поліпшення соціального захисту ветеранів війни затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року // Офіційний вісник України. 2011. № 83. Ст. 3023.

44. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

45. Про внесення доповнень до статті 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (щодо надання членам сімей загиблих пільгового проїзду): пояснювальна записка до проекту Закону України від 05 лютого 2018 року № 7548 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH5TO00A.html.

46. Про затвердження Імплементативної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації. Постанова КМУ від 03.02.2016 №49. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/950_034.

47. Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників Антитерористичної операції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року. URL: №359-р <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80>.

48. Про затвердження плану міжвідомчих заходів з адаптації до мирного життя учасників АТО: розпорядження Кабінету Міністрів України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/10-2016-%D1%80>.

49. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України. Наказ міністра оборони України від 14.08.2008 № 402. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>.

50. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру учасників антитерористичної операції. Наказ Мінсоцполітики від 06.02.2015 №114. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-15>.

51. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності. Розпорядження КМУ від 12.07.2017 №497. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2017-%D0%BF>.

52. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності та учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням. Постанова КМУ від 31.03.2016 №200. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2015-%D0%BF>.

53. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості проїзду постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, до суб'єктів надання послуг для проходження психологічної реабілітації та назад. Постанова КМУ від 23 серпня 2016 року № 528. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2016-%D0%BF>.

54. Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення. Постанова КМУ від від 8 вересня 2015 р. № 685. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-%D0%BF>.

55. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та

територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення. Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 413. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>.

56. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності. Постанова КМУ від 27.12.2017 №1057. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF>.

57. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014р. // Відомості Верховної ради України. 2014. № 13. Ст. 222.

58. Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти. Постанова КМУ від 23.11. 2016 № 975. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-%D0%BF> .

59. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

60. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захист. Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. Офіційний сайт Верховної ради України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

61. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року. Розпорядження КМУ ід 27.12.2017 року № 1018-р. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: <http://dsvv.gov.ua/normatyvno-pravova-baza.html>.

62. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на відновлення: Методичний посібник / О.М.Коkun, Н.А.Агаєв, І.О.Пішко, Н.С.Лозінська, В.В.Остапчук. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 288 с.

63. Сафін О. Д. Реабілітація та реадаптація учасників бойових дій: психологічний аспект / О. Д. Сафін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки. 2016. №1 (34). С. 38–43.

64. Синишина В.М. Реабілітація учасників АТО методами психологічної допомоги / В.М. Синишина // Актуальні проблеми психології. Ужгород, 2015. Том XI, випуск 13. С. 237–246.

65. Сурмяк Ю. Соціально-психологічна допомога учасникам бойових дій у подоланні посттравматичного стресового розладу / Ю. Сурмяк, Л. Кудрик // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2015. № 3. С. 123–134.

66. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print1443614166611545.

67. Угода про державну соціальну допомогу членам сімей військовослужбовців Луганській областях, забезпеченні їх здійснення. Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 413., загиблих в Афганістані та інших державах в яких велись бойові дії від 24.09.1994 року. Офіційний сайт ВРУ. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_041.

68. Україні на заздрість: Як в США реабілітують ветеранів. Корреспондент.net, №6 (647). 12 лютого 2015 року. URL: <https://ua.korrespondent.net/magazine/archive/675>.

69. Фріз І. Кількість напрямів, за якими НАТО допомагає українським ветеранам, зростає. Урядовий портал. 08 лютого 2019 року.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kilkist-napryamkiv-za-yakimi-nato-dopomagaye-ukrayinskim-veteranam-zrostaye-irina-friz>.

70. Чайка Ю.І. Бондаренко Ю.І. Особливості соціальної роботи з ветеранами антитерористичної операції в Україні в державних організаціях соціальної сфери. Теорія і практика сучасної психології 2019 р., № 2, Т. 1. С. 77-183.

71. Якубова Л. Структурно-функціональна модель соціальної реабілітації осіб, що повернулися із зони АТО. Молодь і ринок. 2017. №5 (148). С. 50-54.

72. Nacionalni program psihosocijalne i zdravstvene pomoći. URL: <https://branitelji.gov.hr/nacionalni-program-psihosocijalne-i-zdravstvene-pomoci/863>.

73. Rates of War Pensions and allowances 2015 - 2016 // Veterans UK. 2015. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/504505/Veterans_UK_Leaflet_9.pdf.

74. Ramachandran V. S. Synaesthesia in phantom limbs induced with mirrors / V. S. Ramachandran, D. C. Rogers-Ramachandran // Proceedings of the Royal Society of London. – 1996. – Vol. 263 (1369). – P. 377–386.

URL.: <https://doi.org/10.1098/rspb.1996.0058>

75. War Widow(er) Pension. URL: <https://www.gov.uk/warwidow-pension>.